

Van « Muis » naar « Maus »

door J. LEENEN,

Leraar aan het Koninklijk Atheneum te Gent.

I. — HET OOSTNEDERFRANKIES-RIPUARIES OVERGANGSGEBIED.

We weten uit de historische spraakkunst dat de Nederlandse klanken *ui*, *ij* als in *muis*, *tijd*, evenals de daaraan beantwoordende Duitse in *Maus*, *Mäuse*, *Zeit*, en overigens ook de Engelse in *mouse*, *tide*, diftongeringensprodukten zijn van de vroegere lange klinkers *u* (= Nl. *oe*) en *i*, en daaruit ontwikkelde of daarmee samengevallen klanken. We weten ook dat die diftongering zich niet over het geheel van de respektieve taalgebieden uitstrekt, en door zijn al of niet, resp. in een groter of kleiner aantal gevallen voorkomen, aanleiding geeft tot belangrijke dialektiese verschillen, en dialektgeografiese afbakeningen. Zo kunnen we tans plaats voor plaats de grens volgen waarbinnen de Nederlandse diftongering in *muis*, en analogies in *tijd*, besloten ligt. Deze doorsnijdt België Limburg van het Z. naar het N. en zet zich in dezelfde richting in Nederland voort. Maar het gedeelte van genoemde provincie ten O. van die grens is daarom niet geheel zonder diftongering, we vinden die alleen maar in een deel van de gevallen waarin die in het W. voorkomt, in woorden als *nu* (*nou*), *bij*,

nl. daar waar *u, i* niet vóór een medeklinker stonden, in wat we hier zullen noemen vrije positie. Op dezelfde wijze wordt boven Keulen de Rijn gedwarst door een grens tussen algemene diftongering ten Z. en gedeeltelijke ten N.

De Nederlandse en Hoogduitse diftongerende gebieden worden alzo gescheiden en toch ook verbonden door een tussenzone die zich gedeeltelijk afzijdig houdt, en gedeeltelijk meegaat, en op die wijze tevens een overgang vormt naar het helemaal niet diftongerende Platduits waar ze naar het N. O. toe in verloopt. Tussen het Nederlandse en het Hoogduitse diftongeringsproces is overigens ook geen volkomen parallelisme, met name ten gevolge, enerzijds van de « spontane » palatalisering in het Nederlands, die maakt dat de oorspronkelijke *oe*-klank in deze taal eerst nog regelmatig *uu* geworden is (Mnl. *muus*), terwijl dat in het Duits alleen onderumlaut gebeurde (vanwaar de verschillende klanken in *Maus, Mäuse*), anderzijds van het niet diftongeren van *u* in vrije positie, en van *u, i* voor *r*, in eerstgenoemde taal: vgl. Nl. *schuw, vuur, vieren* en Du. *scheu, Mauer, Feuer, feiern*. Voor deze punten zullen we ook de rol van onze overgangszone moeten onderzoeken.

De gedeelten van België, Nederland en Duitsland die tussen de hierboven aangeduide grenzen (en de Romaanse taalgrens) vallen, maken bijgevolg dialectgeografies een eenheid uit, zij het dan ook eerder een min of meer negatieve, tussen de aktieve taalhaarden aan de ene en de andere zijde, waaruit zich twee van elkander onafhankelijke kultuurtalen hebben ontwikkeld. Juist daarom moesten deze streken een biezonder interessant terrein blijken voor dialectologies onderzoek, en hebben ze liefhebbers van zulk onderzoek ook steeds biezonder aangetrokken, zodat we hier over een uitzonderlijk rijk materiaal beschikken. Door die omstandigheden hebben we ons laten verlokken om,

met onze engere geboortestreek België Limburg als uitgangspunt, ons te wagen aan een overzichtelijke en samen-vattende studie over het hele gebied, ten minste voor het bepaalde punt dat we in de voorafgaande regelen omschreven hebben. We werden daar verder toe aangezet door de beschouwing dat dergelijke studies tot nog toe uitsluitend van het oosten uit gedaan zijn. Het gevolg is dat we zeer nauwkeurig kunnen nagaan wat ons gebied met het O. verbindt, en in hoeverre het Oostnederfrankies tussen Uerdinger en Benrather lijn (het *mich*-kwartier), via het Ripuaries ten Z. van deze laatste, van het Hoogduits afhankelijk is. Misschien zal onze bijdrage kunnen aantonen dat, altans de vraag doen rijzen of er ook draden zijn die het Ripuaries via het Oostnederfrankies met een westelike, Nederlandse expansie verbinden.

II. — BRONNEN.

We hebben gebruik gemaakt van de volgende dialekt-geografiese en monografiese werken :

1. J. RAMISCH, *Studien zur niederrheinischen Dialekt-geographie*, in: *Deutsche Dialektgeographie I*, Marburg 1908 ;

2. E. LEIHENER, *Cronenberger Wörterbuch (mit... Ein-leitung)* : *D. D. G. II*, 1913 = Kronenberg ;

3. TH. FRINGS, *Studien zur Dialektgeographie des Nie-derrheins zwischen Düsseldorf und Aachen* : *D. D. G. V*, 1913 = Dülken ;

4. O. LOBBES, *Nordbergische Dialektgeographie* = El-berfeld ;

5. H. NEUSE, *Studien zur niederrheinischen Dialekt-geographie in den Kreisen Rees, Dinslaken, Hamborn, Mülheim, Duisburg* = Aldenrade ;

6. A. HANENBERG, *Studien zur Niederrheinischen Dialekt-*

geographie zwischen Nymegen und Uerdingen = Kalkar ; nrs. 4, 5, 6 in : *D. D. G. VIII*, 1915 ;

7. W. WELTER, *Studien zur Dialektgeographie des Kreises Eupen* : *Rheinisches Archiv* 8, Bonn 1929 = Eupen.

Deze 7 werken bestrijken samen het hele Nederrijnse gebied benoorden de Benrather lijn, over de met = aangeduide plaatsen geven ze een beknopte monografie. Het volgende behandelt de streek ten Z. van genoemde lijn, die niet aan de Hoogduitse diftongering deelgenomen heeft ; het is feitelijk maar een vergelijkende monografie van de twee daarbij vermelde plaatsen met enkele algemene geografiese gegevens :

8. F. MÜNCH, *Grammatik der ripuarisch-fränkischen Mundart*, Bonn 1904 = Blatzheim, Keulen.

Eigenlike geografiese studieën over het gebied ten Z. van de Benrather lijn zijn :

9. E. HOMMER, *Studien zur Dialektgeographie des Westerwaldes* = Sörth ;

10. W. KROH, *Beiträge zur nassauischen Dialektgeographie* = Wissenbach ; nrs. 9, 10 : *D. D. G. IV*, 1915 ;

11. R. MARTIN, *Untersuchungen zur rhein-moselfränkischen Dialektgrenze* = Warmstroth : *D. D. G. XIa*, 1922 ;

12. TH. GREFERATH, *Studien zu den Mundarten zwischen Köln, Jülich, M. - Gladbach und Neuss* = Schelsen (1) : *D. D. G. XIb*, 1922.

De hele Rijnprovincie wordt behandeld door :

13. G. WENKER, *Das rheinische Platt*, Düsseldorf 1877, herdrukt in : *D. D. G. VIII*, 1915 ;

14. TH. FRINGS, *Rheinische Sprachgeschichte*, Essen 1924 (overdruk uit : *Geschichte des Rheinlandes* enz., door verschillende, Essen 1922).

(1) Dit plaatsje ligt alleen van het onderzochte gebied benoorden de Benrather lijn.

15. H. AUBIN, TH. FRINGS, J. MÜLLER, *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden : Geschichte, Sprache, Volkskunde* (resp. door de drie schrijvers), Bonn 1926.

Voor Nederlands en België Limburg beschikken we over :

16. J. SCHRIJNEN, *De Isoglossen van Ramisch in Nederland : Wetenschapp. Onderzoek enz. I*, Bussum 1920 ;

17. J. LEENEN, *Dialecten in Belgisch Limburg*, in : *Limburgsche Bijdragen XIII*, Hasselt, 1915 ;

18. TH. FRINGS en J. VAN GINNEKEN, *Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg*, in : *Zeitschrift für Deutsche Mundarten XIV*, Berlin 1919.

Het Platduits wordt door 4 kleine monografieën waarvan hoofdzakelijk de eerste = Assinghausen voor ons van belang is, vertegenwoordigd in :

19. H. GRIMME, *Plattdeutsche Mundarten : Samml. Gösch.* 461, Leipzig 1910.

Over het geheel van de respectieve taalgebieden vindt men aanduidingen in de volgende werken :

20. O. BEHAGHEL, *Geschichte der deutschen Sprache*⁵ : *Grundriss enz. 3*, Berlin u. Leipz. 1928 ;

21. H. REIS, *Die deutschen Mundarten : Samml. Gösch.* 605, Berl. u. Leipz. 1912 ;

22. F. WREDE, *Deutscher Sprachatlas*, Lieferungen 1-4 und Text, Marburg 1926-30 ;

23. K. WAGNER, *Deutsche Sprachlandschaften : D. D. G. XXIII*, 1927 ;

24. J. TE WINKEL, *De Noordnederlandsche Tongvallen, Atlas van taalkaarten met tekst*, Leiden 1899 e. v. [onvoltooid gebleven] ;

25. G. G. KLOEKE, *De Hollandsche Expansie enz. : Noord- en Zuid-Nederl. Dialectbibl. II*, 's-Gravenhage 1927.

De volgende werken zijn uitsluitend monografieën :

26. A. BERTRANG, *Grammatik der Areler Mundart*, Brux. 1921 ;

27. M. BRUIJEL, *Het Dialect van Elten-Bergh*, Utrecht 1901 ;

28. J. DUPONT, *Het Dialect van Bree*, gedeelt. verschenen in : *Leuvensche Bijdragen IX, XII en XIV*, Lier enz. 1911-22 ;

29. L. GOEMANS, *Het Dialect van Leuven*, in : *L. B. II*, Antwerpen enz. 1897-99 ;

30. L. GROOTAERS, *Het dialect van Tongeren* in : *L. B. VIII-IX*, Lier enz. 1908-10 ;

31. L. GROOTAERS en J. GRAULS, *De Klankleer van het Dialect van Hasselt*, ter perse als uitgave van de Koninklijke Vlaamsche Academie (1) ;

32. J. H. H. HOUBEN, *Het Dialect der Stad Maastricht*, Maastricht 1905 ;

33. (J.) JONGENEEL, *Dorpspraak van Heerle. Een zuidlimburgsch Taaleigen*, Heerlen 1884 (2) ;

34. L. SIMONS, *Het Roermondsch Dialect*, uitgave y. d. Kon. Vl. Ac., Gent 1889 ;

35. H. SMOUT, *Het Antwerpsch Dialect : Recueil etc. 30*, Gand 1905.

Verspreide monografiese gegevens, meestal teksten bij :

36. TH. FRINGS en J. VANDENHEUVEL, *Die südniederländischen Mundarten I : D. D. G. XVI*, Marburg 1921 ;

37. C. P. F. LECOUTERE en L. GROOTAERS, *Inleiding tot de Taalkunde* enz.³, Heverlee-Leuven enz. 1926 ;

38. J. VAN GINNEKEN, *Handboek der Nederlandsche Taal, I, 1²*, Nijmegen 1928 ;

(1) Hiervan hebben we blz. 1-33 (o. a. *Phonetische studie v. d. klankvoorraad*) in een proefafdruk tot onze beschikking gehad.

(2) Dit werk kennen we alleen uit het gebruik dat WELTER (hierboven n° 7) ervan gemaakt heeft, naar wie we het ook aanhalen.

39. J. VAN GINNEKEN en J. ENDEPOLS, *De Regenboogkleuren van Nederlands Taal : Leergang enz. III*, Nijmegen 1917 ;

40. — , *Limburgsche Spraak in : 't Daghet in den Oosten X-XI*, Hasselt 1903-06.

Als onuitgegeven materiaal hebben ons ten dienste gestaan :

1. Ons eigen dialect = Opgrimbie.

2. Een uniforme, hoofdzakelijk schriftelijke enquête uit de jaren 1928-29 die ons gegevens heeft verschaft over een 70-tal plaatsen in België Limburg (+ Balen en Geel, prov. Antwerpen). Hieruit hebben voor deze studie gediend de woorden : *muis, muizen, huis, kruis, zuur, schuur, nu, duwen, gier(ig), vieren, vijf, tijd, hoe* (resp. : *wie*), *kuiken, schieten, vlieg, broer, boek, boeken*.

3. Verschillende vroegere, hoofdzakelijk mondelinge enquêtes, waarvoor geen uniform materiaal gediend heeft.

4. De resultaten voor de Belgiese provinciën Limburg en Luik (een 50-tal plaatsen + Maastricht en Ambij in Nederlands Limburg) van de schriftelijke enquête van de Zuidnederlandsche Dialectcentrale te Leuven (zie *Leuvensche Bijdragen XIV* vv.), door Prof. Grootaers bereidwillig tot onze beschikking gesteld en door ons in dank benuttigd. We hebben voor ons doel een aantal woorden gekozen uit verschillende lijsten, die echter niet alle voor iedere plaats ingevuld zijn, zodat ook dit materiaal niet strikt uniform is.

5. De gegevens voor een 100-tal plaatsen in België Limburg en de Brabants-Antwerpse grensstrook van een mondelinge reisenquête over de verkleinwoorden, die mijn Gentse kollega Dr. W. Pée zo vriendelijk is geweest me te laten inzien en waarvoor hem hier eveneens mijn beste dank betuigd wordt. Hieruit heb ik kunnen gebruiken de woorden : *huis, huisje* en *liedje*, hetzij ter aanvulling, hetzij ter vergelijking van mijn overig, meestal bezonken autoch-

toon materiaal met de momentopnamen van een niet-Limburger.

De spelling van de dialektiese klanken uit de hierboven vermelde werken en uit mijn schriftelijke inzendingen heb ik in de regel geüniformiseerd ; voor de waarde van de gebruikte tekens raadplege men blz. 183, 191 vv. Men lette op het verschil tussen *ow*, *œj*, *ej* en *ou*, *œy*, *ei* met resp. gesloten en open hoofdklank. Met *ô*, *æ*, *é* worden open vokalen (tegenover de geslotene *oo*, *eu*, *ee*, en de tussenliggende *òò*, *èù*, *èè*), met *û*, *ý*, *î*, lange bedoeld.

We laten nu een dubbele lijst volgen van de in onze tekst en op onze kaarten vermelde plaatsen. De eerste is alfabeties en geeft de Belgiese en Nederlandse plaatsen (1) die op de kaart bij L. GROOTAERS en G. G. KLOEKE's *Handleiding* (: *N.- en Z.- Ned. Dial. bibl. I*, 's-Gravenhage 1926) voorkomen met de daar gebruikte en door ons overgenomen aanduidingen (vakken K, L, P, Q en nummer), de overige, op enkele uitzonderingen na Duitse plaatsen, met de beginletters waaronder men ze op onze kaarten terugvindt ; de in KLOEKE's en GROOTAERS' alfabetiese lijsten niet of onder een andere letter vermelde namen worden met een * getekend. Daarnaast staan, door een : gescheiden, de verwijzingen naar onze bronnen met de in onze bibliografie gebezigde volgnummers en hierachter verklaarde hoofdletters. Waar een volledige monografie bestond hebben we die in de eerste plaats benuttigd en in onze tekst met de nrs. tussen haakjes naar de §§ van de betreffende werken verwezen. Verder hebben we onze enquête 2 (= H) als basis genomen ; ons overig materiaal heeft alleen ter aanvulling, eventueel controle daarvan gediend en wordt vermeld voor zover het als eerste bron in de hierna aange-

(1) Resp. in hoofdzaak volgens de spelling van H. J. v. D. WIJER, *De Vlaamsche Gemeentenamen : Toponymica I*, Leuven-Brussel 1929, en van G. G. KLOEKE in de *Handleiding*.

duide orde in aanmerking is gekomen : de enquête van de Zuidnederlandsche Dialectcentrale (= C), onze eigen enquêtes onder 3 bedoeld (= X), de diminutiefenquête van n. 5 (= P), en eindelijk de teksten en eventuele andere inlichtingen uit de algemene werken onder de nrs. 36-40. Bronnen die voldoende zouden blijken uit de voorgaande lijst of uit de tekst zelf worden hierna niet vermeld. Plaatsen die alleen op de kaarten voorkomen zijn afkomstig uit de werken die de isoglossen geven waarvan ze de richting bepalen. Wanneer er op een of ander punt tegenspraak zou zijn tussen gegevens van verschillende oorsprong wordt dit in zijn verband vermeld en besproken.

Aalst P 179 : C	Bocholt L 317 : H
Aarlen Aa	Bokstel K 172
Achel L 282	Bommershoven Q 160 : H
Adenau Ad	Bonn Bo
Ahrweiler Ah	Borgloon Q 156 : H
Aken Ak	Borlo P 218 : P
Aldenrade Al	Bree L 360 : H
Alken P 120 : X	Budel L 285
Altenkirchen Alt	Budingem P 109 : P
Ambij Q 102 : C	Buggenum L 323
Amstenrade Q 38	Buvingen P 182 : H
Antwerpen K 244	Diepenbeek Q 71 : X
Arnhem L 23	Diest P 41 : 36
Arsen L 250	Duisburg Du
As L 417 : C	Dülken Dül
Assinghausen As	Düren Dür
Aubel Q 249	Dusseldorp Dus
Balen K 277 : H	Eersel K 220
Berbroek P 53 : P	Effeld Ef
Bergheim Be	Eigenbilzen Q 86
Beringen K 358 : H	Eisden Q 7 : H
Beverlo K 318 : P	Eksel L 353 : C
Beverst Q 72 : X	Elberfeld El
Bilzen Q 83 : C	Ellikom L 363 : P
Blatzheim Bl	Eltens-Bergh El

- Erkelenz Er
 Eupen Q 284
 Geel K 307 : H
 Geet-Bets P 107 : P
 Geilenkirchen Ge
 Gelinden P 186 : C
 Gellik Q 87
 Genk Q 3 : H
 's-Gravenvoeren Q 200 : C
 Grazen P 108 : P
 Grevenbicht L 425
 Grevenbroich Gr
 Gronsveld Q 193
 Grote Brogel L 356 : X, 40
 Grote Spouwen Q 170 : X
 Gruitrode L 366 : H
 Gulik Gu
 Gummersbach Gum
 Halen P 48 : H
 Halle-Booienhoven P 161 : P
 Hamont L 286 : H
 Hasselt Q 2 : H
 Hechtel L 352 : H
 Heerlen Q 113
 Hees Q 94 : H
 Heinsberg He : 3
 Heithuizen L 292
 Helchteren L 413 : P, 38
 Helden L 292
 Herderen Q 174 : X
 Herk de Stad P 50 : H
 Herongen Her
 's-Hertogenbos K 150
 Heusden K 360 : H
 Heze L 262
 Hoepertingen P 188 : C
 Hoeselt Q 77 : H
 Horst L 246
 Houthalen L 414 : H
 Kalkar Ka
 Kanne Q 188 : 40
 Kaulille L 316 : P
 Kempen Ke
 Kermt P 55 : C
 Keulen Keu
 Kleef Kl
 Kleine Brogel L 315 : H
 Kleine Spouwen Q 92
 Koersel K 359 : P
 Korteseem Q 94 : H
 Krefeld Kr
 Kronenberg Kro
 Kwaadmechelen K 314 : X
 Lanaken Q 88 : H
 Landen P 171 : X
 Lanklaar L 422 : H
 Leopoldsburg K 317 : P
 Leut Q 6 : H
 Leuven P 88
 Linkhout P 46 : P
 Loksbergen P 47 : C
 Lommel K 278 : H
 Lummen P 51 : H
 Maastricht Q 95
 Malmedy Ma
 Martenslinde Q 89 : C
 Mechelen a. d. Maas Q 9 : H
 *Mech.-Bovelingen P 220 : H
 Meeuwen L 364 : H
 Moelingen Q 199
 Montenaken P 214 : H
 Montjoie Mo
 Montsen Q 253 : C
 Mopertingen Q 90 : X
 Mühlheim Mü
 Munsterbilzen Q 82 : X
 *Neerharen Q 88a : H
 Neerpelt L 312 : H
 Niederbusch Ni
 Niel (bij As) L 418 : H
 Nieuwerkerken P 117 : H
 Nijmegen L 71

Odenkirchen Od	Tessengerlo K 353 : C
Olpe Ol	Tienen P 145
Oostham K 315 : C	Tongeren Q 162
Opglabbeek L 416 : H	Uikhoven Q 13 : H
Opgrimbie Q 10 : H	Valkenburg Q 101
Opitter L 362 : H	*Val-Moor Q 178 : H
Orsoy Or	Veldwezelt Q 91 : 40
Overhespen P 163 : P	Velm P 174 : P
Overpelt L 314 : H	Venlo L 271
Peer L 355 : C	Venraai L 210
Pieringen Q 161 : H	Veulen P 196 : H
Prüm Pr	Vlierden L 243
Rekem Q 12 : H	Vlijtingen Q 171 : H
Remagen Re	Vroenhoven Q 172 : X
Reuzel K 216	Waldröhl Wa
Riemst Q 175 : X	Waltwilder Q 84 : H
*Rijkhoven Q 168a : H	Warmstroth War
Roermond L 329	Weert L 289
Rosmeer Q 93 : C	Welkenraad Q 278 : C
Sankt-Vith Sa	Wezel We
Schelsen Sch	Wijchmaal L 354 : C
Sevenum L 266	Wijshagen L 365
Siegen Si	Wimmertingen Q 75 : X
St.-Huibrechtshille L 313 : C	Wissenbach Wi
St.-Lambrechtsherk P 119 : H	*Zichen-Zussen-Bolder Q 179 :
Sint-Truiden P 176 : H	Zolder K 361 : H [H
Sittard Q 20	Zomereren L 264
Sörth Sö	Zonhoven Q 1 : C
Stamprooi L 318	Zoutleeuw P 112 : P, 39
Stevoort P 58 : P	Zutendaal Q 5 : H
Straelen St	

De volgende, tweede lijst dient als sleutel bij de kaart en geeft de namen in de orde van vak en nummer.

VAK K.	244 Antwerpen
	277 Balen
150 's-Hertogenbos	278 Lommel
172 Bokstel	307 Geel
216 Reuzel	314 Kwaadmechelen
220 Eersel	315 Oostham

317 Leopoldsburg
 318 Beverlo
 353 Tessenderlo
 358 Beringen
 359 Koersel
 360 Heusden
 361 Zolder

VAK L.

23 Arnhem
 71 Nijmegen
 210 Venraai
 243 Vlierden
 246 Horst
 250 Arsen
 261 Heze
 264 Zomeren
 266 Sevenum
 271 Venlo
 282 Achel
 285 Budel
 286 Hamont
 289 Weert
 291 Helden
 292 Heithuizen
 312 Neerpelt
 313 St.-Huibrechtslille
 314 Overpelt
 315 Kleine Brogel
 316 Kaulille
 317 Bocholt
 318 Stamprooi
 323 Buggenum
 329 Roermond
 352 Hechtel
 353 Eksel
 354 Wijchmaal
 355 Peer
 356 Grote Brogel
 360 Bree

362 Opitter
 363 Ellikom
 364 Meeuwen
 365 Wijshagen
 366 Gruitrode
 413 Helchteren
 414 Houthalen
 416 Opglabbeek
 417 As
 418 Niel
 422 Lancklaar
 425 Grevenbicht

VAK P.

41 Diest
 46 Linkhout
 47 Loksbergen
 48 Halen
 50 Herk de Stad
 51 Lummen
 53 Berbroek
 55 Kermt
 58 Stevoort
 88 Leuven
 107 Geet-Bets
 108 Grazen
 109 Budingen
 112 Zoutleeuw
 117 Nieuwerkerken
 119 St.-Lambrechtsheer
 120 Alken
 145 Tiënen
 161 Halle-Booienhoven
 163 Overhespen
 171 Landen
 174 Velm
 176 Sint-Truiden
 179 Aalst
 182 Buvingen
 186 Gelinden

188 Hoepertingen	88a Neerharen
196 Veulen	89 Martenslinde
214 Montenaken	90 Mopertingen
218 Borlo	91 Veldwezelt
220 Mechelen-Bovelingen	92 Kleine Spouwen

VAK Q.

1 Zonhoven	95 Maastricht
2 Hasselt	101 Valkenburg
3 Genk	102 Ambij
5 Zutendaal	113 Heerlen
6 Leut	156 Borgloon
7 Eisden	160 Bommershoven
9 Mechelen a. d. Maas	161 Pieringen
10 Opgrimbie	162 Tongeren
12 Rekem	168a Rijkhoven
13 Uikhoven	170 Grote Spouwen
20 Sittard	171 Vlijtingen
38 Amstenrade	172 Vroenhoven
71 Diepenbeek	174 Herderen
72 Beverst	175 Riemst
73 Wimmertingen	178 Val-Meer
74 Korteseem	179 Zichen-Zussen-Bolder
77 Hoeselt	188 Kanne
82 Munsterbilzen	193 Gronsveld
83 Bilzen	199 Moelingen
84 Waltwilder	200 's-Gravenvoeren
86 Eigenbilzen	249 Aubel
87 Gellik	253 Montsen
88 Lanaken	278 Welkenraad
	284 Eupen

III. — DE DIFTONGERINGSZONEN.

Ten opzichte van het min of meer algemeen doorvoeren van de diftongering kunnen we 4 zonen onderscheiden waartussen we hierachter de grenzen zullen trekken :

1° Geen diftongering : Platduits ;

2° Diftongering in vrije positie : Oostnederfrankies-Ripuaries ;

3° Algemene diftongering behalve voor *r* : Brabants-Hollands ;

4° Onbepaalde algemene diftongering : Hoogduits.

De woordgrens van het Nederlandse *muis*, die kan beschouwd worden als de klankgrens van *ui* en *ij*, is over het hele taalgebied getrokken door KLOEKE in zijn *Expansie*, blz. 44-60 en kaart. Voor Nederlands Limburg verwijzen we nog naar SCHRIJNEN, *Isoglossen*, blz. 52-54, en kaart 8. Voor België Limburg hebben we reeds vroeger uiteengezet waar en waarom we meenden van KLOEKE te moeten afwijken (1). Het betreft de vier plaatsen Meeuwen L 364, Niel L 418, As L 417, en Zutendaal L 5, die volgens onze bevindingen tot het niet diftongerende gebied behoren, zodat de isoglosse in het midden van de provincie even naar het W. verlegd wordt.

Onze grens tussen algemene en alleen vrij-diftongering(2) loopt dus in België Limburg tussen : a) Lommel K 278, Hechtel L 352, Wijchmaal L 354, Peer L 355, Helchteren L 413, Houthalen L 414, Zonhoven Q 1, Genk Q 3, Munsterbilzen Q 82, Eigenbilzen Q 86, Mopertingen Q 90, Rosmeer Q 93, Vlijtingen Q 171, Riemst Q 175, Zichen Q 179, ten W., en b) Achel L 282, Neerpelt L 312, Overpelt L 314, Eksel L 353, Kleine Brogel L 315, Grote Brogel L 356, Ellikom L 363, Meeuwen L 364, Gruitrode L 366, Opglabbeek L 416, Niel L 418, As L 417, Zutendaal Q 5, Gellik Q 87, Veldwezelt Q 91, Hees Q 94, Vroenhoven Q 172,

(1) *De Hollandsche expansie van uit Limburg gezien*, in deze *Handelingen II*, 159, en in *Leuvensche Bijdragen XXI*, bijblad 68.

(2) Voor zover ons materiaal het toelaat, de grens tussen de al of niet gediftongeerde vormen van *muis*. Men raadplege het desbetreffende meegedeelde in ons Hst. II. Hetzelfde geldt voor « steekwoorden » bij verder beschreven isoglossen.

Kanne Q 188, ten O. (1). Bovengenoemde 4 plaatsen Meeuwen, Niel, As, Zutendaal, bij KLOEKE onder *a*) vermeld, komen bij ons onder *b*), en worden onder *a*) vervangen door Helchteren, ... Munsterbilzen; onder *b*) treden ze in de plaats van de door KL. opgegevene Wijshagen L 365, en Lanklaar L 422, Opgrimbie Q 10, Rekem Q 12, Lanaken Q 88. Verder laten we wegvallen, als overbodig voor het trekken van de grens, de door KL. vermelde Grote Spouwen Q 170 en Kleine Spouwen Q 92, en vullen we zijn opgaven aan met Zichen onder *a*), en Kleine en Grote Brogel, Veldwezelt, Kanne onder *b*). Eindelijk worden door ons van KL. overgenomen Achel L 282, Eigenbilzen Q 86, Gellik Q 87, waarvoor we geen andere gegevens hebben. Deze isoglosse maakt de indruk heel vast te zijn vanaf haar zuidelijk beginpunt tot waar ze in het N. van België Limburg eerst naar rechts en dan weer naar omhoog zwenkt: hier evenals verderop in Nederland komt er afwijking tussen afzonderlijke woorden (2).

De grens tussen de Hoogduitse algemene en de Ri-puariese alleen vrij-diftongering wordt niet door een enkele lijn gevormd zoals dat meer het geval schijnt te zijn met de boven beschrevene tussen de daaraan beantwoordende Brabantse en Limburgse verhoudingen. We hebben hier een, vooral op de linker Rijnsoever naar het W. toe breder wordende grens-strook, waarin van het Z. naar het N., de diftongen vóór konsonant in afnemende mate voorkomen. De lijn die we op onze kaart aangeven als de noord-grens van de Hoogduitse algemene diftongering is de scheiding tussen *u/au* in *Haus(e)* volgens de *Sprachatlas* kaart 24 en FRINGS, *Kulturströmungen* enz. kaart 41.

(1) Nauwkeuriger aanwijzingen omtrent de « uitspraak » in de hier vermelde plaatsen in het vervolg van onze uiteenzetting, inz. Hst. V.

(2) Vgl. KLOEKE blz. 55 en SCHRIJNEN t. a. p.

Daarmee vallen nagenoeg samen in ons gebied de isoglossen tussen *i/ei* in *beissen*, *Sprachatlas* kaart 6, en *Eis*, FRINGS, a. w. kaart 53; een ietwat zuidelijker verloop heeft al *us/aus*, FRINGS a. w. kaart 41. Een van de eerste 3 lijnen kan dan beschouwd worden als de normaalgrens van de Hoogduitse diftongering, tenminste voor deze streken, zijnde de noordelijke afbakening van een voldoende aantal diftongeringsgevallen vóór medeklinker tegenover het alleen vrij-diftongerend gebied. We hebben een woord met oorspronkelijke *u*-klank (*Haus*) verkozen, als tegenhanger van onze Nederlandse typewoorden met dezelfde grondklank (*muis*, *huis*). Op de algemene kaart van het Duitse Rijk zal men zien dat de Hoogduitse klankverschuivings- en diftongeringsgebieden globaal samenvallen, met uitzondering van enkele gedeelten, waaronder nl. het Ripuaries, die alleen tot het eerste behoren. Er is echter ook in het Platduits algemeen-diftongering, nl. in het Zuidwestfaals dat zich territoriaal aansluit bij het Hoogduits. Het is evenwel mogelijk, o. a. reeds op grond van de helemaal afwijkende klanktypen (Assinghausen *hè^{as}*, *hú^{skən}*, *wè^f*, GRIMME 58 vv.), dat deze diftongering evenals de Nederlandse moet beschouwd worden als hebbende zich volkomen onafhankelijk van de Hoogduitse ontwikkeld (1). De twee vertakkingen van de *hus/haus*-lijn die men op onze kaart in het O. buiten de grenzen van de Rijnprovincie ziet en die zich resp. noord- en oostwaarts richten omsluiten het gebied van die afwijkende Westfaalse diftongering: de eerstgenoemde vertakking geldt hier echter alleen nog voor het woord *Haus*, waarvan zich volgens de *Sprachatlas beissen* tans helemaal losmaakt.

Als de noordgrens van de integrale doorvoering van de Hoogduitse gedekt-diftongering in de Rijnprovincie, resp.

(1) Vgl. WAGNER, *Sprachlandsch.* blz. 36 voetnota 2.

zuidgrens van de overgangstrook, laat men dienst doen de zuidgrens van de Ripuariëse gutturalisering van de dentalen *n*, *t* tot *ng*, *k*, als in *braun*, *Wein*, *Leute*, *Zeit*, die door verkorting van de voorafgaande stamklinker de diftongering in deze woorden belet heeft. Ten N. van deze grens hoort men *brong*, *wing*, *lück*, *zick*, ten Z., voor zover ze in het diftongerend gebied valt, *braun* enz. (zie boven). Als normaalgrens nemen we, weer in aansluiting bij onze andere typewoorden met *u*, de *brong* / *braun*-lijn, waarvan de andere in hoofdzaak afwijken doordat ze evenals de meeste Ripuariëse isoglossen vanuit een gemeenschappelijk vertrekpunt ten O. van de Rijn, waaivormig uit elkander gaan en iets meer noordelijk of zuidelijk het Romaanse taalgebied bereiken (1). Men vergelijk ook de oudere afbakening van WENKER, *Das rheinische Platt* blz. 15 en kaart, waarvan de algemene richting dezelfde is en die ook ten W. van de Rijn een zuidelijke vertakking krijgt, waardoor een driehoek ontstaat met de Romaanse taalgrens als basis en Sankt-Vith als middelpunt, en waarin de Hoogduitse diftongering nog maar sporadies doorgedrongen is.

Voor de grens tussen de Oostnederfrankiese gedeeltelijke (= vrij-) diftongering en het Nedersaksiese behoud van de monoftongen hebben we niet dan de algemene aanduidingen van oudere werken (2) gestaaft door okkasionele monografiese inlichtingen. In de studies van de *D. D. G.* vinden we maar een enkel heel klein fragment van de hier gewenste isoglosse, en elders een zeer sommaire mededeling, die de gangbare voorstelling altans niet tegenspreken (3). Over de territoriale verhoudingen in zake diftongering in deze streken zijn we dus maar onrechtstreeks

(1) FRINGS, *Rhein. Sprachgesch.* blz. 46, 47 en kaart, en *kulturström.* blz. 159 vv. en kaart 56.

(2) BEHAGHEL 278 en 126 vv.

(3) Resp. NEUSE 300, 301, 315 en LOBBES 56 en 57 a. 2.

ingelicht : we kunnen voorlopig alleen de traditionele Nederfrankies-Nedersaksiese normaalgrens (van de werkwoordelijke meervoudsvormen) geven. Ze schijnt overigens alleen in Duitsland voor de afbakening van de diftongeringzonen te kunnen dienst doen. Volgens TE WINKEL, kaart II, heeft het hele oostelijke gebied van Nederland dat geen gedekt-diftongering kent, toch, met uitzondering van een paar kleinere gedeelten, vrij-diftongering. We moeten dus veronderstellen dat onze diftongeringlijn, samen met de Nedersaksiese grens naar het noordwesten lopend, zich van deze vóór het verlaten van het Duitse Rijk afscheidt en alléén een noordelijke richting inslaat. Ons Oostnederfrankies-Ripuaries overgangsg gebied dat anders aan alle zijden door diftongeringsgrenzen afgesloten wordt, blijft alzo open in het uiterste noorden.

De Nederfrankies-Nedersaksiese grens kan intussen tevens dienen, samen met de klankverschuivingsgrenzen Benrather en Uerdinger lijn, ter algemene oriëntering en ter aanknoping bij het gangbare taalkaartenmateriaal. Voor deze drie isoglossen volgen we ook de *Sprachatlas* ; waar er voor de eerste een dubbele lijn is die een overgangstrook insluit, geven we alleen de westelijke ; de Belgies-Nederlandse stukken van de klankverschuivingsgrenzen nemen we uit FRINGS-V. GINN., *Zur Geschichte* enz., blz. 100 vv. en kaarten.

IV. — DE VRIJ-DIFTONGERING.

Als produkten van de vrij-diftongering vinden we de klanken voorgesteld door Nl. *ou*, *ui*, *ei*, of diftongiese wijzigingen van de oorspronkelijke monoftongen die in het ontwikkelingschema van de diftongering kunnen beschouwd worden als bij genoemde *ou*, *ui*, *ei*-klanken ten

achter gebleven. Die verschillende schakeringen laten zich rangschikken volgens de min of meer grote afstand in artikulatiehoogte tussen de twee elementen van de diftong, waarvan het eerste, de hoofdklank, steeds lager, resp. minder gespannen, minder gesloten gearticuleerd wordt dan het tweede, de bijklank. Die afstand kan teweeggebracht worden door, als inzet van het diftongeringsproces, hogere artikulatie van de bijklank, of, bij verder doorzetten, lagere van de hoofdklank, ten opzichte van de oorspronkelijke monoftong. Voorbeelden, van het eerste geval, Bree *mu^us*, van het tweede, Opgrimbie *now* (= *nu*) (1). Hoe groter de afstand tussen de twee elementen van de diftong, en parallel daarmee hoe verder de afwijking van de hoofdklank ten opzichte van de grondklank, de oorspronkelijke hoge monoftong : hoe volkomener het diftongeringsprodukt, hoe krachtiger de diftongeringsneiging. .

Dat min of meer volkomene en krachtige kunnen we nu in verband brengen met, resp. afhankelijk vinden van :
a) de fonetische positie van de gediftongeerde klanken, en
b) de geografische ligging van de plaatsen waar ze voorkomen. Voor het eerste punt wordt dat op treffende wijze geïllustreerd door de verhoudingen te Dülken, waar we de diftongering als het ware nog in aktie zien. Die zullen we als uitgangspunt nemen voor onze voorstelling van de ontwikkeling van het verschijnsel in vrije positie. De diftongering is te Dülken min of meer ver opgeschoten volgens dat de vrije positie min of meer gunstig was, hetzij dan ouder, hetzij vaster.

We onderscheiden 5 verschillende posities waaraan regelmatig beantwoorden 5 verschillende graden van diftongering.

I. — Jonge hiaat (= vrije positie) binnen in het woord

(1) Zie verder de nauwkeuriger beschrijving van deze diftongen.

door synkope van een intervokaliëse konsonant, gewoonlijk *d* :

<i>luə</i> (67)	<i>lyə</i> (67)	<i>liə</i> (58)
= <i>laut sein</i>	= <i>läuten</i>	= <i>leiden</i>

Deze woorden bestaan nog uit twee lettergrepen waarvan de eerste een monoftong bevat, de kwalitatief ongewijzigde, alleen verkorte grondklank ; er is dan ook nog geen diftongering, niets méér dan een gunstige toestand, zoveel als een vóórstadium.

II. — Jonge hiaat aan het wordeind, door op synkope van *d* gevolgde apokope van *ə* :

geen vb.	<i>ly^u</i> (85)	<i>ziⁱ</i> (58)
	= <i>Leute</i>	= <i>Seide, Seite</i>

De diftong bestaat uit open plus gesloten vokaal : deze laatste is nog geen semivokaal, ten hoogste een semivokaliëse element, dat, virtueel aanwezig als glijklank tussen de twee lettergrepen van I, in de auslautspositie duidelijker uitkomt. De hoofdklank is nog niet gedifferentieerd van de grondklank, alleen de bijklank is « verhoogd » in artikulatie.

III. — Oorspronkelijke, maar niet vaste vrije positie, nl. aan het wordeind, afhankelijk van het al of niet beginnen van het volgend woord met vokaal :

<i>bow</i> (68)	<i>vrej</i> (59)
= <i>Bau</i>	= <i>frei</i>

De hoofdklank is lager dan, en duidelijk verschillend van de grondklank en van het tweede element van de diftong ; met *o*, *æ*, *e* (in verbinding met *w*, *j*) duiden we de gesloten vokalen aan van de Nederlandse woorden *dom*, *dun*, *wit*.

IV. — Oorspronkelijke, én vaste vrije positie, binnen het woord :

<i>bouwə</i> (68)	<i>dœyjə</i> (68)	<i>vreije</i> (59)
= <i>bauen</i>	= <i>drücken</i> , Nl. <i>duwen</i>	<i>freien</i>

De hoofdklank is nog lager en de semivokaal duidelijk aangegeven. De diftong heeft zich ontwikkeld uit een zelfde voorstadium als in I (vgl. Ohd. *būan*), maar dat hier van ouds aanwezig was, en heeft dus al heel wat meer weg kunnen afleggen. Met *ou*, *œy*, *ei* bedoelen we de Nederlandse diftongen *ou*, *ui*, *ei* (*ij*), waarbij de semivokaal dan nog eens extra aangeduid wordt ; men vergelijkte voor de hoofdklank met de diftongen van III.

V. — Oorspronkelijk vaste, later onvaste vrije positie door apokope van *ə*. De diftong die bij IV binnen het woord stond komt nu aan het eind :

geen vb.	<i>dœy</i> (68)	<i>zei</i> (59)
	= (<i>ich</i>) <i>drücke</i>	= <i>Seihe</i>

De auslaut heeft weer, maar op een andere wijze als in III, een min of meer belemmerende invloed op de reeds verworven diftongeringsgraad, door dat het semivokalies element gereduceerd wordt. De auslaut schijnt een verschillende invloed te oefenen in verband met de bereikte diftongeringsgraad (vgl. V en III tegenover II).

De gunstigste toestand voor, en dus wel de eigenlijke aanleiding tot de in ons gebied voorkomende diftongering, is de hiaat of vrije positie binnen in het woord : ze is dan ook het verst gegaan waar die vanouds aanwezig was (IV) en opnieuw ingezet waar door uitval van een intervokaliese konsonant een nieuwe hiaat-positie veroorzaakt was (I). *luə* staat tans, op het punt waarop *bouwə* (Ohd. *būan*) eens bestaan heeft. Daartegenover is oorspronkelijke auslautspositie (III) van minder betekenis, en kwam die maar in aanmerking voor zover volgende beginvokaal hiaat kon teweegbrengen : in dit geval is de diftongering dan ook minder krachtig doorgezet. Latere auslautspositie, door apokope ontstaan nadat het diftongeringsproces reeds begonnen is, vertoont ook nog belemmerende invloed bij een verder

gevorderd stadium (lage hoofdklank), door het semivokales element te reduceren (V), niet echter bij het begin van de klankwijziging (hoge hoofdklank), waar het semivokales element begunstigd wordt (II).

Om nu de zaken eenvoudiger voor te stellen, kunnen we zeggen dat te Dülken aan oorspronkelijke hiaat een meer volkomen *o*, *æ*, *e*-diftong, en aan jonge hiaat een meer rudimentaire *u*, *y*, *i*-diftong beantwoordt. Als we van fijnere nuanceringen, die overigens in geen enkel van de andere monografies behandelde dialecten zo ver en konsekvent zijn doorgedreven als te Dülken, afzien, kunnen we ten opzichte van de aangegeven verhouding de volgende groepering, met afnemende diftongeringskracht, maken. We vermelden alleen de velare vokalen waarmee, tenzij het anders vermeld wordt, de geronde en ongeronde palatale steeds parallel gaan, en verwijzen naar de Dülkense voorbeelden.

I. — *o*-diftong in alle posities : Maastricht Q 95, (131) (1), Opgrimbie Q 10, de eerste plaats met de open, de tweede met de gesloten kwaliteit (resp. graad IV en III).

II. — *u/o*-diftong volgens hiaatouderdom : Dülken, Schelsen (68, 111), Aldenrade (115, 116), Kalkar (92, 93). D. heeft open kwaliteiten (graad IV) in positie IV, A. alleen voor *o*, K. en Sch. voor geen van de drie : pos. III-IV vallen hier samen. A.-K.- Sch. onderscheiden niet positie I en II. Tot deze groep behoort ook Elten-Bergh, met overigens onpreciese gegevens (98 vv.).

III. — *o*-diftong voor oude hiaat, jonge hiaat ontbreekt; neutrale toestand ten opzichte van groep I en II : Keulen-Blatzheim (56), Kronenberg (29), Elberfeld (57). De eerste twee plaatsen hebben open *o*, de derde steeds gesloten, de laatste steeds open kwaliteiten.

(1) Nochtans afwijkend *nû* = *nu* (relikt?).

IV. — *u*-diftong in alle posities : Eupen Q 284 (23a). Bree L 360 (3), Roermond L 329 (13). Verdere nuanceringen kunnen hier onvermeld blijven.

Met betrekking tot de intervokaliëse *d* moeten we doen opmerken dat die kan uitvallen zonder meer (Dülken) en gelegenheid geven tot de ontwikkeling van een semivokaal met de artikuleringsplaats van de voorafgaande vokaal, en parallelle diftongering van de drie vokaaltypen, óf vervangen worden, in de drie gevallen, door *j*. Na de palatalen *y* en *i* is het resultaat hetzelfde, maar na *u* zal *j* als konsonant bij groep I de diftongering verhinderen. De stamklinker van een woord als *lújə*, wordt alzo, tegenover die van *lejə*, te Opgrimbie als in gedekte positie behandeld.

Onze gegevens voor de vrij-diftongering zijn hoofdzakelijk monografies, kunnen dus maar betrekkelijk vage aanduidingen verschaffen voor de geografiese verdeling. De bronnen geven maar schaarse inlichtingen te dezer zake; gezien de vele schakeringen en overgangsklanken moest het trekken van isoglossen hier ook biezonder moeilijk zijn. Alleen bij FRINGS, *Studien* 240 vinden we een voor ons doel bruikbare grenslijn, nl. tussen *u*- en *o*-diftong in oorspronkelijke hiaat (resp. onze groepen IV en II), waardoor een gedeelte van zijn gebied tegen de Nederlandse grens afgezonderd, en bij onze groep IV gebracht wordt (1), en het overige bij groep II blijft. Diezelfde isoglosse vinden we terug in België Limburg tussen *u*- en *o*-diftong zonder onderscheid van diftongeringsomstandigheden, waardoor het noordoostelijke vierendeel van deze provincie aan onze groep IV en het zuidoostelijke aan I toegewezen wordt. Deze isoglosse *nww*/*now* loopt als volgt : Bocholt L 317, Grote-Brogel L 356, Bree L 360, Opitter L 362, Gruitrode L 366, Opglabbeek L 416, Niel L 418, Eisden Q 7, Lanklaar

(1) Het noordelijkste en het zuidelijkste punt aan de Nederlandse grens zijn resp. Effeld en Niederbusch.

L 422, met *u*, en Hamont L 286, Kleine Brogel L 315, Peer L 355, Genk Q 3 (1), Zutendaal Q 5, Mechelen Q9, Leut Q 6, met *o*. Ons *uw*-gebied en dat van FRINGS worden gescheiden door Nederlands Limburg, maar hier vinden we de verbinding bij TE WINKEL. Op kaart II van zijn *Atlas* zien we juist het middendeel van deze provincie met *ie* voor Nl. *ij* in alle gevallen, waarbij te verstaan gegeven wordt dat dit wil zeggen *iej* in onze vrije positie. Op grond van steeds elders geconstateerd parallelisme besluiten we analogies tot volgens dezelfde regel afwisselende *u* / *uw* voor Nl. *ui*. Volgens de gegevens van TE WINKEL's kaart en van zijn tekst blz. 138 en 145 kunnen we de loop van de twee isoglossen die dit *uw*-gebied insluiten als volgt bepalen : de noordelijke tussen Weert L 289, Venlo L 271, met *ow* en Stamprooi L 318, Heithuizen L 292, Buggenum L 323 met *uw*, de zuidelijke tussen Grevenbicht L 425, Sittard Q 20, Valkenburg Q 101, Amstenrade Q 38 met *uw* en Maastricht Q 95, Ambij Q 102, Gronsveld Q 193, Heerlen Q 113 met *ow*. Een blik op onze kaart toont dat het gemakkelijk is de isoglossen van drieërlei herkomst met elkander te verbinden om een samenhangend *uw*-gebied te konstrueren. Ten Z. hiervan zou Heerlen, luidens dezelfde bron met afwisselend *ow* / *uw* volgens hiaatouderdom, bij groep II (Nederrijns) vallen, tegenover Maastricht dat we als typeplaats voor groep I (steeds *ow*) gegeven hebben. Het gebied van groep IV (steeds *uw*) wordt alzo naar alle zijden tamelijk nauwkeurig afgebakend. Eupen Q 284 ligt dan, op hetzelfde standpunt, territoriaal geïsoleerd (2). Voor de afgrenzing van I (Maastricht) en II (Heerlen, Dülken, Venlo, Elten-Bergh, Kalkar, Aldenrade, Schelsen), krijgen

(1) Tussen deze twee laatste punten valt de hier beschreven isoglosse samen met de diftongeringslijn van blz. 178.

(2) Voor de afgrenzing to. het Ripuaries hebben we een uitdrukkelijke mededeling bij WELTER blz. 25 n. 3 : voor dit punt geldt nl. ook de Benrather lijn in het door hem onderzochte gebied.

we altans approximatieve aanduidingen. II en III worden gescheiden door de isoglosse van de *d*-synkope, die men kan vinden bij FRINGS-v. GINN., *Zur Geschichte* enz., blz. 168 en *Pause* 3.

Volledigheidshalve maar zonder er voorlopig dieper op in te gaan, omdat het onvoldoende materiaal geen verdere besluiten toelaat, vermelden we hier de diftongering in vrije positie van Germ. lange *o* en *e* (1) als in *toe* en *die* (vrouw. en meerv.), waardoor onder gelijke omstandigheden die klanken kwalitatief samenvallen met de hierboven behandelde. Van dit verschijnsel vindt men enkele schaarse sporen, schijnbaar hoofdzakelijk in absolute auslaut, in België Limburg, ook in het algemeen-diftongerend gebied. De pas aangehaalde woorden luiden te Maastricht *tou* (126), *di* (203) (2), Opgrimbie *tow*, *dej*, Tongeren *tau* (wdl.), *dai* (67) Sint-Truiden *taa*, *dé*, daartegenover te Leuven *tû* (21), *doə* demonstr. / *di* relat. (23). Een rijkere ontwikkeling vindt men in het Nederrijns, waar zekere gebieden algemene diftongering van deze klanken hebben en zich hierdoor aansluiten bij de Platduitse dialecten (3).

V — DE GEDEKT-DIFTONGERING.

We hebben de grenzen tussen het éne gedeeltelik, en de twee algemeen diftongerende gebieden die het eerste aan twee zijden insluiten, reeds getrokken. Tussen deze twee grenzen vindt men dus in gedekte positie overal de zuivere, hoge vokaalkwaliteiten *u*, *y*, *i*. Toch wordt er in Limburg, in onmiddellike territoriale aansluiting bij de westelike

(1) Over deze klanken in ander verband met het diftongeringsprobleem, zie verder, blz. 186.

(2) Voor het afwijkende *di* vgl. *nû* hierboven blz. 207 vv.

(3) Vgl. FRINGS, *Studien* 140, 142, 143, H. GRIMME, *Platdeutsche Mundarten*, blz. 59 v. en 69 v., BEHAGHEL y. a. w. 275.

gedekt-diftongering, op twee plaatsen, en resp. twee wijzen aan die regel afbreuk gedaan.

a) Te Bree L 360 vinden we een aanloop tot algemene diftongering zooals blijkt uit de noteringen *u^{ut}*, *bliⁱven* (2), waarmee bedoeld wordt de verbinding van een wijde met een nauwe bovenklinker; daartegenover vinden we in vrije positie *bij* (3), waar *j*, resp. *w* gereduceerde semivokalen aanduiden. (Nl. spelling: *biej*!) Hoever zich deze afwijking uitstrekt is met onze gegevens niet te bepalen.

b) Te Maastricht Q 95 zijn *u*, *y*, *i*, met de krachtiger en korter « uitspraak » die de naam stoottoon (GROOTAERS) of Schärfung (FRINGS) gekregen heeft, ook vóór medeklinker gediftongeed, en samengevallen met de produkten van de vrij-diftongering. Deze regel is zeer konsekwent doorgevoerd, o. a. tegen de morfologiese analogie in, zoals blijkt uit de vb. *douf* = *duif*, mv. *dúvə*, *wif* = *wijf*, dim. *weijfə* (1). Hetzelfde vindt men te Hees Q 94 *mýs*, *meis*, Zutendaal Q 5 *mús*, *meis*, Lanaken Q 88, Neerharen Q 88a (2) en Ambij Q 102 *mús*, *moeys*, niet te As L 417 *mús*, *mis*, Mechelen Q 9, Opgrimbie Q 10, Rekem Q 12, Uikhoven Q 13 en Montsen Q 253 *mús*, *mys*, Sittard Q 20 en Heerlen Q 113 *d(r)uf* tegenover Maastricht *d(r)ouf* = *d(r)uif* (3), en 's-Gravenvoeren Q 200 *plum* = *pluim*, dim. *plymke*. Voor Eupen Q 284 wordt iets gelijkaardigs bericht (4), maar het blijkt uit de desbetreffende uiteenzetting niet dat de vokalen met of zonder Schärfung kwalitatief wezenlijk van elkander verschillen: de notering *uu* enz. zowel als *u* (met het lengteteken) enz. kan in de twee gevallen gebruikt worden. We hebben schijnbaar hier, onafhan-

(1) Verdere voorbeelden in het werk v. HOUBEN, waar intussen het verband met de akcentvorm niet duidelijk uitkomt.

(2) Ook verderaf, te Lanklaar L 422.

(3) v. GINN. *Hb.* blz. 173.

(4) WELTER 43, 44; ald. vergelijking met Maastricht. Ook blz. 25 n. 2.

kelik van de Schärfung, een algemene diftongeringsaanloop in gedekte positie, te vergelijken met die te Bree maar dan daarbij ten achter : er is hier nog geen kwalitatieve differentiëring tussen de twee elementen, nóch van de grondklank. Het gezegde geldt overigens voor Eupen alleen, niet voor de omgeving, er is dus geen territoriale samenhang met Maastricht.

Als we nu de ontwikkeling in de eigenlijke gedekt-diftongerende gebieden willen schetsen, dan kunnen we beginnen met te doen opmerken dat de klanken *ou*, *œy*, *ei*, die we in onze tussenzone gevonden hebben als de alleen in een grenspost (Maastricht) algemeen bereikte verste graad van diftongering in vrije positie, buiten deze tussenzone enkel nog verschijnen in een randstrook en overal elders voorbijgestreefd zijn. Aan de ene zijde van de grens tegenwoordigen ze het eindpunt, aan de andere, onmiddellijk daarbij aansluitend, het beginpunt van de ontwikkeling, zoals het ons, vooral voor de westelike, Nederlandse diftongering, zal mogelijk zijn in bijzonderheden aan te tonen. Deze klanken zijn het resultaat van een regelmatige, parallelle ontwikkeling van de drie vokaaltypen, die zich in verschillende trappen in het vrij-diftongerend gebied vertoont. Het zijn nog steeds echte (tegenover de blz. 194. beschreven onechte), én werkelijke, d. i. geen gewezen diftongen. De drieledigheid van het paradigma kan alleen geschaad worden door verschijnselen buiten het diftongeringsproces om, als palatalisering van de velaren (Nl. *muis*, *tijd* to. Du. *Maus*, *Mäuse*, *Zeit*) of ontronding van de geronde palatalen (Genk *mous*, *meis*, *teit*). Zodra de diftongering zelf zich verder ontwikkelt, worden die karakteristieken gedeeltelijk opgegeven. We kunnen deze klanken *ou*, *œy*, *ei*, dus beschouwen als de verste graad van een eerste diftongeringstadium dat in zijn verschillende schakeringen kenschetsend is voor onze tussenzone, maar in de

twee kerngebieden enkel nog in gezegde verste graad als relict aanwezig is. Voor het Nederlandse moeten we intussen dadelik doen opmerken dat die voorstelling alleen kan gelden met betrekking tot het zuidelijke (Brabantse) gedeelte, want het mag niet uit het oog verloren worden dat het (Noordnederlandse) Algemeen Beschaafd bij een stadium is staan gebleven dat in het zuiden zich met moeite als relict gehandhaafd heeft; wat er misschien óók nog voor zou kunnen pleiten dat die Noordnederlandse diftongering sekundair is (stelling KLOEKE).

Het hierboven beschreven 1^e diftongeringstadium (type A) in de vorm *ou*, *œy*, *ei* vinden we in België Limburg te Lommel K 278 (met palatalisering als in het Nederlands: *mœys*, *mœyzən*, *teit*), te Kermt P 55, Wijchmaal L 354, Peer L 355, Genk Q 3, Beverst Q 72, Munsterbilzen Q 82, Bilzen Q 83 (met ontronding: *mous*, *meis*, *teit*), te Hoeselt Q 77 (volledig: *mous*, *mœys*, *teit*)).

De verschillende graden van dat 1^e stadium die we in het vrij-diftongerend gebied hebben aangetroffen, zijn het resultaat van telkens lager gearticuleerde hoofdklanken van de diftongen; worden die nu nóg lager gearticuleerd dan vallen ze alle drie samen in *a* en kunnen we alleen aan de bijklank nog oorspronkelijke palataal en velaar onderscheiden. De diftongen uit geronde en ongeronde voorklinker vallen samen. Er zijn nog steeds echte en werkelijke tweeklanken, maar het drieledig paradigma is verbroken. Dit type B (een 2^e diftongeringstadium) vinden we te Tongeren Q 162: *maus* (ev.) *mais* (mv.), *tait* (32, 36). Gekombineerd met A komt het voor op het platteland ten W. van die stad, o. a. te Pieringen Q 161: *maus* (B), *mœys*, *teit* (A).

De ontwikkeling van de hoofdklanken kan ook in van elkander divergerende richting gaan met het gevolg dat, anders als bij B, de oorspronkelijk geronde en ongeronde

palatalen nog wel uit elkander gehouden worden, maar dat het parallelisme vervalst; toch vertoont dit andere 2^e stadium (type C) nog steeds echte en werkelijke diftongen. We vinden het niet in Limburg, wel in het Duits: *Maus*, *Mäuse*, *Zeit* (= *au*, *oy*, *ai*); een tegenhanger daarvan is (met de Nederlandse palatalisering) het Antwerpse *mois*, *moizə*, *tait* (53, 54), verder ontwikkeld te Leuven (alleen vóór velare konsonanten) als in *buik* (Nl. spelling: *boeik*!) = *buik*, *roik* = *rijk* (23, 24).

We kunnen ook hebben lagere mónoftongen, d.w.z. met lagere tongstand dan de oorspronkelijke *u*, *y*, *i*; ze doen aan als een sekundaire ontwikkeling van de werkelijke diftongen van A, B en C en vertegenwoordigen dus volgens het geval een tweede of derde stadium. Zo zijn de Nederlandse *ou*, *wi*, *ei* vaak in beschaafde uitspraak als monoftongen te horen met ongeveer de klankkwaliteit van de hoofdklank van de gewezen diftong (1). Dit type D (nog een ander 2^e stadium) is zeer verspreid over het hele westelijke gedeelte van België Limburg, en zeer karakteristiek, ook waar naar beschaafd spreken gestreefd wordt. De monoftongering van ons type A (= type DA) geeft *môs*, *mæs*, *têt* te Hechtel L 352, Helchteren L 413, Heusden K 360, Zolder K 361, Houthalen L 414, Diepenbeek Q 71; met de Nederlandse palatalisering: *mæs*, *mæzən*, *têt* te Oostham K 315, Kwaadmechelen K 314, Beringen K 358, Halen P 48, Loksbergen P 47; met moderne palatalisering van de velaar, gevolgd op ontronding van de geronde palataal: *mæs*, *mês*, *têt* te Hasselt Q 2, en Berbroek P 53 (zie blz. 207). Het spreekt wel vanzelf dat moeilijk te bepalen overgangen tussen A en D zullen voorkomen, dat er eens kan gearzeld worden of men met een monoftong of diftong te doen

(1) Vgl. ZWAARDEMAKER-EYKMAN, *Leerb. d. Phon.* blz. 155, voetnota.

heeft : zo het bij type A vermelde Kermt P 55 ; men vgl. ook over Lommel K 278, KLOEKE blz. 50.

Hierboven hadden we zeer open, lage vokaalkwaliteiten met de Franse in *nord, sœur, terre* te vergelijken. Er komen ook hogere, meer geslotene voor, tussen de pas aangeduide en b. v. de Duitse in *hoch, schön, See* (1), of soms bijna identies met deze laatste, te Zichen-Zussen-Bolder Q 179, Val-Meer Q 178, Herderen Q 174 (2), Vlijtingen Q 171, Waltwilder Q 84, Martenslinde Q 89, Rijkhoven Q 168a. Het is niet uitgesloten dat in dit geval de huidige monoftongen rechtstreeks uit de oorspronkelijke ontstaan zijn door lagere, resp. minder gespannen artikulatie. In dit geval zou er hier geen (ook geen gewezen) diftongering zijn.

Men kan zich type B óók gemonoftongeed denken, wat als resultaat uniform *a* voor de drie oorspronkelijke vokalen zou geven. Deze variante wordt in Duitsland gevonden zoals we verder zullen zien. In Limburg komt wel het gemengde type A + B (*au, œy, ei*) gemonoftongeed voor als *maas, mæs, têt* te Sint-Truiden P 176 en omstreken : Aalst P 179, Buvingen P 182, Montenaken P 214, Nieuwerkerken P 117 = type D (A + B). Hier moeten we ook vermelden het Leuvense (5) en Antwerpsche (35) *naa* < **nau* (= *nou, nu*), de oorspronkelijke lange *u* in vrije positie die uit het paradigma losgeraakt is en zijn eigen weg gevolgd heeft.

Eindelijk zijn er nog (type E) zgn. onechte tweeklanken, d.w.z. waarin de bijklank lager, minder gespannen gearticuleerd wordt dan de hoofdklank (2). Ze kunnen als een

(1) Of de Nederlandse voorgesteld door *oo, eu, ee*, maar dan zonder enig diftongies bijelement ; de hier bedoelde van Zichen-Z.-B., enz. zou men dan kunnen aanduiden met *òò, èù, èè*, type DA 1.

(2) Materiaal P heeft hier *u*, waaruit blijkt dat het verschil tussen de ongewijzigde (niet « gediftongeerde ») grondklank en de hier door ons bedoelde sekundaire monoftongen van type D wel tot voor vreemden moeilijk waarneembare schakeringen kan teruggaan.

(3) Terminologie van *D. D. G.* niet van *L. B.* ; cfr. L. SÜTTERLIN,

3e diftongeringstadium opgevat worden, als zijnde een verdere ontwikkeling van de monoftongen van type D (= type E D), waar ze territoriaal tegenaan liggen en onmerkbaar in overgaan, zodat we hier ook weer voor onvermijdelijke aarzelingen komen te staan. We noteren alzo *môas*, *mœas*, *téat*, met meer en minder open kwaliteit van de hoofdklank, te Sint-Lambrechtsherk P 119, Alken P 120, Wimmertingen Q 75, Korteseem Q 74, Bommershoven Q 160, Veulen P 196, Mechelen-Bovelingen P 220, Gelinden P 186, Hoepertingen P 188, met als centrum Borgloon Q 156.

Op andere wijze moeten dergelijke tweeklanken ontstaan zijn te Leuven in *muas* (Nl. spelling : *moeës* !), *toat* (23,24 : vóór niet velare konsonant) ; als we vergelijken met de Leuvense klanken van type C kunnen we besluiten dat de twee groepen zich onder konsonantiese invloed gesplitst hebben uit een paradigma dat zich laat terugbrengen tot type A, o. a. blijkens de aanmerking bij GOEMANS t. a. p.

Een combinatie van de typen E en D (= type E + D) vertoont Tessenderlo K 353 met *moas*, *moæa* E, *tét* D. Een blik op de kaart is voldoende om ons voor *oæ* aansluiting te doen zoeken bij Leuven P 88 en niet bij Borgloon Q 156, zodat we het Tessenderlose *oæ* via de palatalisering moeten terugbrengen tot *y* en de Loonse ongeveer identiese klank tot *u*. Het Tessenderlose paradigma *oæ*, *é* vinden we buiten Limburg ook te Diest P 41 en te Geel K 307.

Als we nu trachten ons een algemene voorstelling te maken van de verdeling van de verschillende diftongeringstypen over het Hoogduitse gebied, dan zullen we zien dat ook hier ons eerste stadium *ou*, *œy*, *ei* (type A), eventueel gemonoftongeed (type D, met ontronding van *œ* als *ô*, *ê*, *é* te Aarlen : 92, 102, 105), alleen over een zekere uit-

Die Lehre von der Lautbildung : Wissensch. u. Bild. 60, Leipzig 1908, blz. 142 ; ZWAARDEMAKER-EYKMAN spreken niet over deze soort van tweeklanken.

gestrektheid voorkomt in de streek die onmiddellijk tegen onze tussenzone aanligt (West- of Moezelfrankies), en overigens in een smalle strook langs de hele grens waarvoor de diftongeringbeweging halt gemaakt heeft. Hiervan afgezien overweegt volgens de *Sprachatlas* voor het hele Zuidduitse diftongeringgebied globaal *au*, *ai*. De kaart *Hause* (1) en de opgaven van HOMMER 165 vv., KROH 318 vv. en MARTIN 226 vv. voor hun respectieve gebieden, maken het mogelijk een isoglosse te trekken tussen *ou*, *ei*- en *au*, *ai*- diftongen : het plaatsje Sörth (51 vv.) vertegenwoordigt de overgang met de twee typen naast elkan- der. Met de aanduidingen bij REIS, *Die d. Mundarten* blz. 80, is het nochtans mogelijk ook in Zuid-Duitsland verdere schakeringen, waarin we onze verschillende dif- tongeringstypen herkennen, te onderscheiden. Zo wordt het paradigma *au*, *oy* (*oi*), *ai* (type C), waarbij zich de Hoogduitse Schriftsprache aangesloten heeft, beperkt tot het Oostfrankies en het grootste gedeelte van het Middelduits ; hieronder ressorteert Wissenbach (66, 76, 78) ; *aa*, *aai* (type B, met rekking) vinden we in het Hessies en Paltsies (Rijnfrankies), waarmee we het para- digma van Warmstroth *au*, *ai*, *ai* (81 vv.) kunnen ver- gelijken. Verder is er nog *oo*, *ee* (type D, monoftongering van A) in het Nedersilezies, en *a* (of *aa*? = type D, monof- tongering van B) in het Beiers, ook in de *Sprachatlas* sporadies op de Beiers-Oostenrijkse grens. Dat de genealogie van de verschillende diftongeringstypen niet noodzakelijk in de bijzonderheden moet gedacht worden zoals we die, op grond van persoonlijke fonetische en geogra- fische kennis van de dialecten, voor Limburg hebben opge- maakt, maar dat ze toch principieel ook voor deze gebieden

(1) De *ai*- kwaliteit van *beissen* blijkt wel minder duidelijk, wellicht door verwarring bij de inzenders met de gebruikelijke spelling.

kan gelden, moge blijken uit het beredeneerde schema dat MARTIN blz. 31 voetnota 1 voor zijn dialect heeft samengesteld.

VI. — HET DIFTONGERINGSPROCES.

Uit het voorgaande is ons duidelijk geworden dat er geen abrupte scheiding, maar een geleidelijke overgang bestaat tussen het éne gedeeltelik, en de twee algemeen diftongerende gebieden. We hebben dat in de bijzonderheden kunnen nagaan voor de Limburgs-Brabantse grens, en de enkele gevonden aanduidingen laten ons toe analogies tot hetzelfde te besluiten voor de Ripuaries-Moezelfrankiese. Toch staat het tussengebied in zijn geheel tegenover de twee andere als minder energies, minder aktief, in een primitiever stadium. De in het ene op de gunstigste punten en in de gunstigste omstandigheden gevonden verste diftongeringsgraad, verschijnt in de andere twee alleen nog maar als achternakomer in een grensstrook, en is overal elders voorbijgestreefd. Ginder is alles, onaangezien interne factoren, resoluut over één kam geschoren en kunnen we alleen in de éne algemene diftongeringstand van de respektieve plaatselike dialekten de geografiese deining volgen, hier wordt, binnen de perken van de vrij-diftongering, aarzelend en voorzichtig aangepast, zoodat één bepaalde plaats verschillende graden kan vertonen ; het kaartbeeld wordt daar heel wat ingewikkelder, maar niet te minder leerrijk door.

Het verst en globaalst vooruitgeschreden is de streek van Maastricht (groep I blz. 186) tegen het Brabants gedeekt-diftongerend gebied aan ; Maastricht zelf is overigens reeds rechtstreeks aangesloten, én door de open vokaalkwaliteit die we over de grens terugvinden, én door de gedeekt-diftongering onder stootakcent. Hierbij ten achter

blijft het Nederrijns-Noordlimburgs van Dülken-Venlo (groep II): dit gedeelte moet overigens beschouwd worden, niet of niet alleen in verband met de Brabantse, maar ook in verband met de Zuidduitse diftongeringsdrang die het niet anders dan via Keulen kan bereiken. We kennen voldoende de rol die deze stad speelt als taalmiddelaar tussen Boven- en Benedenrijn. Het zal ons dan ook niet bevreemden te zien dat de extreme diftongeringsgraad (graad IV te Dülken) in van zuid naar noord afnemende mate voorkomt in de drie plaatsen Dülken, Aldenrade, Kalkar. Evenmin zullen we tans vrezen de feiten geweld aan te doen met de neutrale positie van Keulen-Kronenberg (groep III), van de eerste plaats in ieder geval, als een samengaan met groep I (Maastricht) te beschouwen, en dan verschijnen ons de twee belangrijke centra aan de Maas en aan de Rijn als uitstraiingshaarden van de vrij-diftongering, als bruggen van uit de twee gedekt-diftongeringsgebieden geslagen. Zo bevestigt Keulen ook hier zijn plaats en betekenis op de basis van de bekende noordwaarts strevende driehoek met de Rijn als deellijn, en verschijnt ons tevens Maastricht aan de voet van een kleinere, in een laterale positie ten opzichte van de grote Zuidbrabantse driehoek, zodat hij maar aan één kant, de oostelijke voorverwijding vatbaar is.

Daartegenover blijven vergeten liggen, enerzijds Eupen in zijn verloren hoek waar de Hoogduitse invloedsgolven aan voorbijstreven, en anderzijds Bree-Roermond in een soort van niemandsland tussen de Brabantse driehoek (waarvan de uitdijning verlamd wordt in het Kempense heidegebied) met zijn Maastrichts zijstuk, en de Keulse driehoek (groep IV). Deze plaatsen zijn foneties het dichtst bij het monoftongies oerstadium gebleven, wat te meer treft als we ze tegenover het wijde Platduitse monoftongiese gebied op de andere flank van de Keulse driehoek

stellen : dan schijnt het oorspronkelijke geografiese verband met, en de overgang tot dat absoluut konservatieve standpunt wel duidelijk. Enigszins in tegenstelling daarmee, is wel opmerkelijk de schuchtere aanloop tot algemene diftongering te Bree, in de lichtelik afwijkende vokaalkwaliteiten ook in gedekte positie (blz. 190).

Als we nu de algemeen diftongerende gebieden onderzoeken, dan vinden we ook daar duidelijk een krachtiger tendens naarmate we van de periferie naar het centrum gaan. In België Limburg hebben alleen over een smalle rand, de initiale diftongen die kwalitatief nog identies zijn met de aanliggende van de tussenzone, zich staande gehouden. Al de overige Limburgs-Brabantse streken leveren verder gaande resultaten op die een vroegere of aktievere, plaatselik in verschillende richting ontwikkelde, diftongering laten veronderstellen. Voorlopig is niet uit te maken of een van de twee karakteristieke verder-ontwikkelingen : a) monoftongering tot *aa*, *ô*, *æ*, *é* als te Hasselt Q 2, Sint-Truiden P 176, Beringen K 358, of b) zinking tot *au*, *ai* resp. *oi*, *ai* als te Tongeren Q 162, Antwerpen K 244, ouder is dan de andere, en eventueel welke (1), maar zeker is dat Leuven P 88 in één ervan, het tweede nl., nog een verder stadium vertegenwoordigt ten opzichte van de twee daaronder vermelde plaatsen (2). Evenmin kunnen we zeggen of de onechte diftongen te Borgloon Q 156 (*oa* enz.) een voortzetten van de diftongeringstendens of een terugzinking betekenen, en hoe de half gesloten *òò*, *èù*, *èè*- kwaliteiten te Zichen Q 179 tot stand zijn gekomen : maar alleszins wijzen ze toch op een zeer zwakke diftongeringstendens in deze uiterste hoek. Ook

(1) *Aa* kan volgens onze voorstelling natuurlijk eerst op *au*, *ai* gevolgd zijn.

(2) Vgl. voor de overgang *ei* > *ai* > *oi*, GROOTAERS-GRAULS *Klankleer Hasselt*, blz. 7, nota 3.

moet voor later onderzoek bewaard blijven, de vraag of het hele gebied onmiddellijk afhankelijk van een enkel hoofdcentrum kan gemaakt, dan wel of er verschillende min of meer autonome tweedehandcentra moeten aangenomen worden (zoals b.v. Amsterdam voor Noord-Nederland bij KLOEKE).

Wat het Zuidduitse gebied betreft wordt door het desaangaande reeds meegedeelde duidelijk aangetoond, dat er ook hier een geleidelik toenemende diftongering-neiging heerst langs de diagonaal die we van de uiterste periferie in het N. W. (Middelfrankies) naar de expansiehaard van het verschijnsel in het Z. O. (Beiers) kunnen trekken. Of en in hoeverre de Nederlands-Hoogduitse diftongering van *u, i*, (Nl. *ui, ij*) en de Platduitse van *o, e* (Nl. *oe, ie*), waarvan de resultaten in vrije positie in ons gebied samen vallen, elkander hier hebben beïnvloed, kunnen we alleen nog maar als vraag opwerpen. Later onderzoek zal eerst kunnen uitwijzen of de streek tussen Uerdinger en Benrather lijn moet beschouwd worden als een meer waarin de twee verschillende diftongeringstromen, de ene komende uit het N. O. en de andere met dubbele bron in het W. en het Z. O., uitmonden en hun wateren vermengen.

Geografiese samenhang tussen de algemeen doorgedrongen diftongering in vrije positie en de uit twee richtingen voor een dubbele grens tot staan gebrachte diftongering voor konsonant is dus niet te loochenen, en laat toe te veronderstellen dat er ook een geneties verband tussen beide verschijnselen bestaat, al moeten ze, evenzeer waar ze samen optreden en in elkander verlopen zijn, chronologies gescheiden worden, en al kan de onmiddellike aanleiding, hiaat (Dülken) resp. stootakcent (Maastricht), verschillen. Ze zijn beide uitingen van een zelfde latente, niet steeds en overal even aktieve neiging, die in twee

verschillende, op elkander volgende en elkander overstromende golven van dezelfde twee centra uitgegaan is; alleen is die de tweede keer minder krachtig geweest, of, wellicht juister uitgedrukt, omdat later gekomen nog niet zover doorgedrongen, zodat de twee jongere stromingen uit het W. en uit het Z. O. nog niet in elkander vervloeid zijn. De Nederlands-Duitse diftongering is een fonetisch proces in twee fazen en met twee expansiehaarden, welke fazen en expansies onafhankelijk van elkander zijn maar toch in elkander overgaan, zodat de chronologies-geografiese ontwikkeling globaal beschouwd een streven is om aan het hele uitgestrekte gebied een uniform aspect te geven dat in onze neutrale tussenzone nog het verst is van bereikt ze zijn.

Als de historische spraakkunst dus voor het Nederlands en het Duits een vroegere afzonderlijke diftongering in vrije positie aanneemt (1), dan wordt die voorstelling door de dialektgeografie gesteund: de respektieve expansiegebieden van die eerste diftongering zijn groter, maken samen maar één meer uit, en daarbinnen zijn die van de tweede tegenover elkander, elk voor een wel afgetekende grens tot staan gebracht. Voor het Nederlands is er overigens ook een interne faktor die ons de twee fazen moet doen uit elkander houden en een ander verschijnsel, de palatalisering van *u*, ertussen plaatsen. Op die wijze kunnen we een bevredigende verklaring geven van de algemeen verspreide afwijkende klanken in *nou*, *douwen* tegenover die van *muis*: de eerste zouden teruggaan op de nog niet gepalataliseerde *u*, de andere op de latere Mnl. *uu* (fon. *y*), wat nog aannemelijker lijkt als we het alzo bekomen paradigma *nou*, *muis*, *tijd* vergelijken met het Duitse *Maus*, *Mäuse*, *Zeit*. Dat neemt niet weg dat dan ook van de

(1) M. SCHÖNFELD, *Hist. Gramm. v. h. Ned.* ², 52 en 54, O. BEHAGHEL, *Gesch. d. deutsch. Spr.* 279.

schrijftaaltvormen *nu*, *duwen* moet rekenschap gegeven worden, waartoe we verder gelegenheid zullen vinden.

De chronologische scheiding tussen vrij- en gedekt-diftongering heeft niet belet dat in de gebieden waar beide voorkomen, de produkten van beide samengevallen zijn (voor zover niet door palatalisering gesplitst) en zich samen verder ontwikkeld hebben. De Brabantse gedekt-diftongering wordt westwaarts begrensd door het heel niet diftongerend Westvlaams-Zeeuws, en heeft zich verder noordwaarts uitgebreid (is resp. naar het N. overgebracht en van daaruit sekundair verspreid) (1). Tegenover de absoluut konservatieve gedeelten Westvlaams en Platduits vertoont ons tussengebied een toenaderingstadium in de richting van de diftongering van *ú* en *î*, evenals het misschien in tegenovergestelde oriëntering dezelfde rol vervult in de diftongering van de oorspronkelijke lange *o* en *e*.

VII. — BIJKOMENDE VERSCHIJSSELEN.

Terwijl in het Hoogduits het diftongeringsproces alles samengenomen een zeer regelmatig verloop heeft gehad en in een zeer eenvoudige formulering kan gevat worden, zijn er in het Nederlands verschillende bijkomende verschijnselen die de regelmatige gang van zaken belemmerd of in een andere richting gedrongen hebben en aanleiding geven tot uitzonderingen of afwijkingen.

1. Naast de normale diftongeringsvormen van vóór de palatalisering *nou*, *douwen* staan andere met gepalataliseerde, niet gediftongeerde vokaal (*nu*, *duwen*). In verband met onze boven gegeven interpretatie van de eerste mogen we er ons niet aan onttrekken ook een verklaring

(1) G. G. KLOEKE, *De Hollandsche expansie*, en onze samenvatting in *Handelingen II*, blz. 160-162.

voor te stellen voor de andere. We merken om te beginnen op dat *nu*, *duwen* alleen of vooral tot de schrijftaal behoren, terwijl de diftongerende dialekten, en in zekere mate volgens de graad van gemeenzaamheid, ook de Noordnederlandse beschaafde omgangstaal, de voorkeur aan de *ou*-vormen geven (o. a. *nou*, *jou*) ; als we in het Zuidnederlands Beschaafd alleen *u(w)* horen dan blijkt hieruit juist de afhankelijkheid van dit Beschaafd van de schrijftaal. De *u*-doebletten kunnen niet uit de normale ontwikkeling van de diftongerende dialekten verklaard worden, zullen dus uit een niet vrij-diftongerend dialekt overgenomen zijn, en wel via de literatuur. Al die omstandigheden wijzen op het Westvlaams, de voorganger van het Brabants in onze letterkundige geschiedenis. Waarom zijn nu juist en alleen die *u(w)*-vormen ingevoerd en is het pleit tussen de ingevoerde en de autochtone tot op heden niet kunnen beslecht worden? De vrij-diftongering had een weinig talrijke, bijgevolg weinig weerstandskrachtige groep woorden getroffen, en moest wel, toen de literaire invloed van het Westvlaams op het Brabants zich deed gevoelen een karakteristiek verschil tussen de twee dialekten uitmaken. Als we, om de zaak nu niet al te ingewikkeld voor te stellen, eventuele *ou*- en *ij*-klanken van andere herkomst buiten beschouwing laten, dan stonden op dat ogenblik onze Brabantse *ou*'s en *ij*'s in vrije positie met een klein groepje, als afwijkend van de Westvlaamse *u*'s en *i*'s, tegenover de veel grotere groep in gedekte positie waar de twee dialekten door behoud van oorspronkelijke monofontong overeenstemden. Als men dus beïnvloeding van Brabants door Westvlaams aanneemt dan schenen de klinkers van *nou* en *bij* als vierde gemiddelde daarvoor wel aangewezen. Ze hebben nochtans niet dadelijk voorgoed het veld geruimd en er is een *modus vivendi* tot stand gekomen die aan *u*, *i* en *ou*, *ij* resp. de schrijf- en spreektaal als eigen

gebied aangewezen heeft. Natuurlijk was *ij* aanvankelijk zozeer bedreigd als *ou*, en hebben we dus evenzeer het naast elkander bestaan van *bi* / *bij* als dat van *nu* / *nou* aan te nemen. Maar de verhouding verandert ten gunste van *bij* als de latere Brabantse gedekt-diftongering de sterke steun brengt van de talrijke *tijd*-groep, en *bi* voor goed moet wijken voor die tweede diftongering, die in een tijd komt waarin ook het zwaartepunt in het letterkundig leven naar Brabant verplaatst is. Anders is het echter gesteld met *nou* waarin *muis* (uit het inmiddels gepalataliseerde *muus*) geen familie meer herkent. De krachtverhouding tussen *nou* en *nu* blijft dezelfde; *nou* wordt niet opgenomen in de tweede diftongeringbeweging en evolueert verder op zijn eentje, *nu*, tot zijn posities op het papier beperkt, weet zich daar te handhaven maar onttrekt zich daardoor ook aan de diftongering. Zo is de toestand gebleven tot op heden (1).

2. Welke de verhouding van de Brabants-Limburgse grens tussen algemene en gedeeltelijke diftongering, tot de oudere palataliseringsgrens is, hebben we reeds bij een vroegere gelegenheid aangetoond (2). Daar heeft men kunnen lezen dat de laatste globaal genomen meer westelijk loopt dan de eerste; alleen in het N. van België's Limburg maken ze een bocht naar elkander toe en vallen ze even

(1) Prof. E. BLANCQUAERT (Gent) verstrekt me de zeer interessante mededeling uit het materiaal van zijn in bewerking zijnde *Dialect-Atlas van Zuid-Oost-Vlaanderen* dat er in het westen van dit gebied een aantal plaatsen *nay*, *na* zeggen en alzo op merkwaaardige wijze onze voorstelling schijnen te illustreren. Dit onmiddellijk aan het Westvlaams grenzende gebied zou dan, in aansluiting bij het Westvlaams, niet aan de eerste diftongering in vrije positie hebben deelgenomen, en eerst betrekkelijk laat onder de drang van het Brabants de algemene diftongering ineens hebben doorgevoerd (vgl. het over Gent gezegde KLOEKE, *Exp.* 173). Het gepalataliseerde *nu* behoorde hier tot de levende volkstaal en heeft dan ook de bewegingen die zich in deze laatste voordeden meegemaakt.

(2) In deze *Handelingen II* blz. 164 vv.

samen. Van de verschillende aldaar opgegeven criteria die kunnen dienen om het gebied van de palatalisering te bepalen, en waarvan het te verwachten is dat ze geen uniform resultaat zullen opleveren, zullen we hier alleen gebruiken als het onmiddellijkst aansluitend bij het diftongeringsproces, de tegenstelling *mæys / mous, mûs* met hun respectieve varianten. Langs de westelijke grens van België Limburg vinden we dan aan de ene zijde, ten W., Lommel K 278, Balen K 277, Leopoldsburg K 317, Beverlo K 318, Koersel K 359, Beringen K 358, Linkhout P 46, Halen P 48, Loksbergen P 47, Geet-Bets P 107, Grazen P 108, Budingen P 109, Zoutleeuw P 112, Halle-Booienhoven P 161, Landen P 171, met *æy, æ* (zie voor *oa* te Tessenderlo K 353 en elders, blz. 195), — aan de andere zijde, ten O., Achel L 282, Neerpelt L 312, Overpelt L 314, Eksel L 353 met *û*, umlaut *ÿ*, Hechtel L 352, Heusden K 360, Zolder K 361, Lummen P 51 met *ô, ou*, uml. *æ, æy*, Berbroek P 53 met *æ, æy*, uml. *ê* (vgl. blz. 193), Herk de Stad P 50 met *au, aa*, uml. *æy, æ*, Sint-Lambrechtsheer P 119 met *ô, ôa*, uml. *æ, æa*, Nieuwerkerken P 117, Sint-Truiden P 176, Velm P 174, Buvingen P 182, Montenaken P 214 met *aa*, uml. *æ*. Volgens enquête P komen afwijkend, dus mét palatalisering, ten O. van de also beschreven grens voor : Herk de Stad, Sint-Truiden (hierboven vermeld), Stevoort P 58, Borlo P 218, die we in ons ander materiaal niet vinden, en zonder palatalisering ten W., Overhespen P 163 dat eveneens elders in ons materiaal niet verschijnt. De vier eerstgenoemde hebben dan alle *æ* zonder afzonderlijke umlauts-kwaliteit, het vijfde, laatste, *aa*, uml. *æ* (1).

In Noord-Brabant kunnen we de *æy /ou*-lijn vervolgen

(1) Onze persoonlijke kennis van het Sint-Truidense dialect en bevoegde schriftelijke opgaven laten ons nochtans toe voor onze gegevens betreffende deze stad in te staan.

met behulp van de aanduidingen van SCHRIJNEN t. a. p. (1). Van de bovenste uthoek van Nederlands-Limburg, door het Land van Kleef zich noordwaarts richtende, vinden we dan KLOEKE's *muus* / *moes*-isoglosse, en als een concentrische cirkelboog met grotere straal de *huus* / *hoes*-grens (2), die ons hier de omgekeerde territoriale verhouding brengen en de diftongering van het W. uit, bij de palatalisering laten ten achter blijven. De eerste, achter aankomende in de richting van de palataliseringsopmarsj, bakent het gebied af dat algemeen of « regelmatig » *uu* aangenomen heeft, terwijl de tweede de plaatsen omsluit waar *uu* nog maar sporadies doorgedrongen is (3). De kartografiese konfiguratie evenals bovenvermelde omgekeerde verhouding schijnen er wel tegen te pleiten dat onze en SCHRIJNEN's grens met die van KLOEKE organies zou samenhangen. Wellicht is de laatste jonger in verband met de door KL. bestudeerde Hollandse expansie. Ten opzichte van het al of niet doorvoeren van de algemene palatalisering en diftongering van *u* zijn er mathematies vier mogelijkheden, die zich ook alle vier voorgedaan hebben zodat we vier gebieden kunnen onderscheiden, het eerste met ongewijzigde grondklank (*moes*, het blauwe gedeelte op KLOEKE's kaart), het tweede met alleen palatalisering (*muus*, rode id.), het derde met alleen diftongering (*mous*, gedeelte in het Z. O. van witte id.), het vierde met beide wijzigingen (*muis*, overige van witte id.).

De alzo geschetste geografiese verhouding tussen de algemene diftongering van *û* en *î* en de daaraan voorafgegane algemene palatalisering van *û*, krijgt in onze streken

(1) Aansluitingspunten op de Nederlands-Belgische grens : Reusel K 216 *mœys* en Eersel K 220 *mous*.

(2) De *huus* / *hoes*-lijn óók, maar anders geïnterpreteerd bij FRI.-V. GINN., *Zur Geschichte* enz., blz. 165 en *Pause* 3 ; vgl. onze rec. van KLOEKE's *Expansie*, *Leuv. Bijdr.* XIX, bijbl. 119.

(3) KLOEKE *Exp.*, blz. 46.

voor de buitenstaander wel een enigszins ingewikkelder uitzicht, doordat er in het *ou*-(*ô*-) of *û*-gebied ook plaatsen met *æy*(*æ*) resp. *ÿ* gevonden worden, zo Hasselt Q 2, Berbroek P 53 met *mæs* (blz. 193) en KLOEKE's *ÿ*-enklaven Opglabbeek L 416, Hees Q 94 (1). In onze reeds aangehaalde studie in *Hand. II* hebben we als onze mening vooruitgezet dat deze klanken moeten opgevat worden als het produkt van een moderne, lokale palatalisering, resp. medialisering die alle velare klinkers aantast. Dat die palatalisering o.a. eerst na de, eveneens lokale en moderne, ontronding van de geronde voorklinkers gekomen is, blijkt uit het Hasseltse paradigma *mæs*, *mês*, *têt* : de umlautsvokaal van **mæs* (mv.) is eerst ontrond en samen gevallen met de ongeronde palataal van *têt*, en daarna pas is de umlautloze klinker van het enkelvoud **môs* gepalataliseerd, zodat, anders als in het Nederlands en het Brabants, het onderscheid tussen vormen met en zonder umlaut zich heeft kunnen handhaven.

3. Door de palatalisering heeft het Nederlands ten dele andere diftongeringsprodukten opgeleverd dan het Duits, door een andere omstandigheid, nl. de invloed van een volgende *r*, is de onbeperkte doorvoering van het verschijnsel in onze taal, in tegenstelling met het Duits, verhinderd. Wat de toestand in ons alleen vrij-diftongerend tussen gebied ten opzichte van die beperking betreft, zou men a priori geneigd zijn te denken dat het hierin, aangezien het nu eenmaal geen diftongering vóór konsonant kent, niet anders dan neutraal kan blijven, en voor zover het alleen om al of niet diftongering gaat, komt dat natuurlijk ook uit. Maar in plaats van : in het Nederlands worden *û*, *î* vóór *r* niet gediftongeerd, kan men ook zeggen : in het Nederlands zijn *û*, *î* vóór *r* samengevallen met *oe*, *uu*, *ie*

(1) Die zich volgens ons materiaal over een zekere oppervlakte rondom deze twee plaatsen uitstrekken.

(= *u, i* uit vroegere lange *o, e*), terwijl ze in het Duits bij de familie gebleven, en samen gediftonggeerd zijn. Vgl., Nl. *muis, duren, boek*, en Du *Maus, dauern. Buch*.

Is nu de houding van ons tussengebied voor zover het betreft het samengaan van het middegeval met het linkse of het rechtse niet te bepalen? Daarom is het eerst nodig na te gaan wat hier aan de Nl. *oe, ie* beantwoordt. Over een aanzienlijke uitgestrektheid vinden we namelijk lange *o-, e-*klanken in woorden als *boek, vlieg*, waardoor er een duidelijk verschil ontstaat met de *u-, i-*klanken van *muis, tijd*. De grens tussen *oo, ee*, en *oe, ie* voor Nl. *oe, ie* is over ons gehele gebied reeds getrokken en beschreven door FRINGS-v. GINN., *Zur Geschichte* enz. blz. 167 en *Pause 3*. We nemen die zonder meer over voor de Rijnprovincie en Nederland. Hier hebben we met *oe, ie* vanaf de Duitse grensplaats Straelen : Venraai L 210, Vlierden L 243, Zomeren L 264, Heze L 261, en met *oo, ee* van af de Duitse grensplaats Herongen : Arsen L 250, Horst L 246, Sevenum L 266, Helden L 291, Weert L 289, Budel L 285. In België Limburg loopt de grens tussen *a) boek, vlieg* ten W., en *b) book, vlieg* ten O., als volgt : *a)* Hamont L 286, Sint-Huibrechtslille L 313, Kleine Brogel L 315, Peer L 355, Helchteren L 413, Zonhoven Q 1, Genk Q 3, Munsterbilzen Q 82, Waltwilder Q 84, Moperdingen Q 90, Hees Q 94, Vlijtingen Q 171, Riemst Q 175, Zichen-Z.-B. Q 179, *b)* Kaulille L 316, Bocholt L 317, Grote Brogel L 356, Bree L 360, Meeuwen L 364, Gruitrode L 366, Opplabbeek L 416, Niel L 418, As L 417, Zutendaal Q 5, Lanaken Q 88, Veldwezelt Q 91, Vroenhoven Q 172, Kanne Q 188. Hasselt Q 2 ligt afgezonderd met diftongies getinte *oo, ee*-klanken (= *ooə, eeə*) in het *oe, ie*-gebied : buiten de reeds vermelde grensplaatsen hebben ook Diepenbeek Q 71, Beverst Q 72, Bilzen Q 83, *oe, ie*. De grens van FR.-v. GINN. wordt hier door ons in zoverre volle-

digd dat de hoofdplaats van de provincie tans als een eiland, heel los van het oostelijk gebied verschijnt. Volgens dezelfde moet de lijn verder zuidelijk getrokken worden tussen Moelingen Q 199 aan de westzijde en Gronsveld Q 193, Aubel Q 249 aan de oostzijde; uit ons materiaal kunnen we hier bijvoegen 's-Gravenvoeren Q 200, Montsen Q 253, en Welkenraad Q 278 met eveneens *oo*, *ee*. Te Eupen Q 284 horen we *u^u*, *iⁱ* (1), waarmee het zich afzondert van zijn *oo*, *ee*-zeggende omgeving (WELTER 4). Het blijkt niet uit mijn materiaal dat er in het *oe*, *ie*-gebied geïsoleerde plaatsen met *oo* voorkomen zoals FR.-V. GINN. voor Peer L 355, Sint-Truiden P 176, Genk Q 3, Moelingen Q 199 opgeven. Omgekeerd heeft Dr. PÉE op verschillende punten in het *oo*, *ee*-gebied, *ie* opgetekend in *liedje*: te Bree L 360, As L 417, Zutendaal Q 5, Mechelen Q 9, Rekem Q 12, Lanklaar L 422. Die noteringen moeten m. i., evenals de blz. 194 vermelde afwijking, op rekening gebracht worden van de moeilijkheid voor een vreemde om al de in elkander verlopende plaatselijke nuanceringen ten slotte nog uit elkander te houden, en toch ook wel van het feit dat over een zo uitgestrekt gebied niet altijd de gewenste zegslieden ter beschikking konden staan. Men vgl. voor Bree DUPONT 11, 3°. Voor de andere plaatsen inz. voor de drie laatste ken ik de door mij opgegeven klanken uit jarenlang aanhoren. Tegenover FR.-V. GINN. blz. 167 en WELTER blz. 7 die hun opmerking overneemt, meen ik dan ook te mogen betuigen dat bij aandachtig onderzoek ter plaatse, liefst door een kenner van de plaatselijke dialecten, deze grens zal blijken niet minder vast te zijn dan andere hier bestudeerde isoglossen, in het bijzonder die van de dichtongering van *ú* en *î*. We verkrijgen alzo, aansluitend bij het Ripuaries en ten Z. hiervan zich nog verder uitstrekkend (2), een groot kompakt

(1) Vgl. voor de klankwaarde blz. 190.

(2) H. REIS, *Die d. Mundarten*, blz. 70, 75.

boek, *vleeg* gebied (1), dat we nu moeten onderzoeken met het oog op de behandeling van oorspr. *û*, *î* vóór *r*.

Als we onze laatst gevonden isoglosse van uit het zuiden opvolgen dan zien we dat ze, afgezien van Eupen Q 284, Moeclingen Q 199 (?), Hees Q 94, die nu aan de westkant blijven, met die van de diftongering samenloopt tot tussen Peer L 355, Grote Brogel L 356, die hier even verlaat (naar binnen toe), weer even langs de Noordbrabants-Limburgse grens er mee samenvalt, en dan waar deze provinciegrens, tevens diftongeringslijn, noordwaarts houdt, er voorgoed van afwijkt en een oostelijke richting volgt tot over de Rijn. Drie keren gaan onze twee isoglossen dus uit elkander en komt er een telkens groter gebied tussen te liggen, waarin de dialektiese klanken voor Germ. lange *u*, *i* en *o*, *e* volkomen samenvallen, zodat er omtrent *r*-invloed in dit verband niets te zeggen is : alzo te Moeclingen Q 119 (?)-Hees Q 94, Eksel L 353-Hamont L 286, en in het noordelijk Nederrijns (Kalkar-Aldenrade). Te Eupen zijn *û* en *î* voor *r* kwalitatief niet onderscheiden van dezelfde vokalen in andere positie, en dus niet samengevallen met die van *boek*, *vlieg*. Waar *û*, *î* vóór konsonant gediftongeed worden bestaat overal dezelfde verhouding als in het Nederlands. In een gedeelte van het gebied waar men *mûs*, *tît* en daarnaast *boek*, *vleeg* zegt, konstateren we samenvall van *û*, *î* voor *r* met *oo*, *ee*, zoals b. v. te Opgrimbie Q 10, in *doorə*, *veerə* = *duren*, *vieren* ; dit geldt met zekerheid voor heel oostelijk België Limburg met inbegrip van Maastricht Q 95, niet voor Roermond L 329 en de Rijnprovincie benoorden de Benrather lijn (Dülken, Schelsen) waar Eupen Q 184 zich bij aansluit : *û*, *î* voor *r* kunnen hier wel een eigen ontwikkeling hebben, b.v. *uə*, *iə* te Dülken, maar blijven helemaal los van *o*, *e*. Of

(1) Waarin zekere gedeelten met *ou*, *ei*-diftongering, zie boven blz. 189.

zuidelijk Nederlands Limburg nog met de westelijke ontwikkeling samengaat is bij gebrek aan gegevens niet uit te maken. Het Ripuaries vertoont in zoverre overeenkomst met het Nederlands dat *u, i* en *o, e* vóór *r* samenvallen, maar met dit verschil: te Blatzheim tot *u, i*, soms *uə, iə*, te Keulen tot *o, e*, zodat het staddialekt, ofschoon territoriaal afgescheiden, op het Nederlandse standpunt staat (1). Voor Maastricht Q 95 en enige omliggende plaatsen (o. a. te Opgimbie Q 10, niet te Bree L 360, DUPONT 13, 3°) moet aangestipt worden dat de vokalen beantwoordend aan Ned. *ui, ij* vóór *r* en Ned. *oe, ie*, globaal samengevallen zijn maar zich dan splitsen volgens het syllabies akcent: onder stootakcent luiden ze *oo, ee*, onder sleepakcent *û, î*; vandaar het verschil tussen *mûr* = *muur*, en *doorə* = *duren, dîn* = inf. v. *doen* en *doon* = 1^e ps. enkv. v. id. (1). Het is dus niet nodig met FR.-V. GINN. deze afwijkende *û*-vormen als relikten van een gewezen algemene *û*-stand te verklaren. De terzelfder plaatse op dezelfde wijze verklaarde Roermondse *û*-vorm *schoenmaker* (2) naast *schoon* (= *schoen*) moet beschouwd worden in verband met de samenval en eventueel gezamenlijke diftongering van Germ. lange *u, i* en *o, e* in auslaut, door ons hierboven besproken (blz. 189). Men vgl. maar de verdere vb. die SIMONS opgeeft: *koe* = *koe*, *toe* = *toen* (*Roerm. Dial.* blz. 32), *zie* = *zij*, pers. vnw. vr. en mv., *die*, betr. en aanw. vnw., vr. en mv., *wie* = *hoe* (blz. 56, 57) en daartegenover *noe* = *nu* (blz. 37); zie ook de vb. bij WELTER blz. 8.

Uit de hierboven beschreven toestand blijkt dat het uitblijven van de diftongering voor *r* in het Nederlands moet ontbonden worden in twee verschillende verschijnselen met voor ons tussengebied oostwaartse expansie:

(1) MÜNCH, 60, 61, 62.

(2) Vgl. HOUBEN. 122, 133, 142.

(3) *oe* en *ie* in het werk van SIMONS met de Nederlandse klankwaarde en *sch* met de Duitse.

a) Parallel verloop (samenvall) van de oorspronkelijke lange klinkers *u, i + r* en *o, e (eo)*, waarvan geen tegenhanger in het Duits bestaat ;

b) Ontwikkeling van de aldus ontstane groep tot Nieuw-ndl. *oe, ie*, zoals ook in het Nieuwhoogduits (*u, ie*).

De grens naar het O. toe van het 1^e gaat verder dan die van het 2^e, wat van een taalgeografies standpunt reeds een reden, altans een aanduiding zou zijn om tot anterioriteit van het 1^e te besluiten. Vooral het feit dat klanken die tengevolge van *b*) een verschillende territoriale ontwikkeling vertonen (*doeren* of *dooren*), toch in die twee gebieden een andere ontwikkeling, die van *a*), gemeenschappelijk hebben, pleit er voor dat ten tijde van *a*) nog geen territoriale splitsing was, dat *a*) dus het eerst heeft plaats gehad. Ook moeten we aannemen dat niet eerst op het ogenblik van de diftongering *r* zijn remmende invloed heeft doen gelden. De afscheiding van *u, i + r* van de overige *u*'s en *i*'s, resp. samenvall van *u, i + r* met *o, e* bestrijkt een groter gebied dan de diftongering en moet dus ook weer afzonderlijk en vroeger gebeurd zijn. Dat blijkt nog duidelijker als we trachten ons het foneties verloop van de samenvall voor te stellen. De veronderstelling dat die via de diftongen *ua, ia* zou hebben plaats gehad (1), wordt niet tegengesproken door de dialectgeografiese gegevens uit ons gebied. Bedoelde diftongen die we als ontwikkeling van Germ. lange *o, e* kennen uit de Nederlandse en Duitse historische grammatika, die tans nog in het Westvlaams bestaan, vinden we ook in het Nederrijns (2). Ook de ontwikkeling van een svarabaktivokaal vóór *r*, inz. na *ú, î*, vinden we in onze dialecten, o. a. te Dülken (57, 66), Genk. Nochtans moeten we doen

(1) M. J. v. D. MEER, *Hist. Gramm. d. niederl. Sprache I*, Heidelberg 1927, § 25.

(2) VERCOULLIE, *De Taal der Kust* blz. 88, in W. CONRAD e. a., *De Kust*, Antw. z. j., en LEIHENER 74, 75, LOBBES 36.

opmerken dat die svarabaktivokaal in het Hoogduits de algemene doorvoering van de diftongering niet verhinderd heeft. Wat er ook van zij, en hoe hij ook mag zijn samengesteld geweest, de groep van de *uə*, *yə*, *iə*-diftongen heeft zich tans in het Nederlands en het Hoogduits (weer door ons tussengebied gescheiden) tot *u*, *y*, *i* (Nl. *oe*, *uu*, *ie*) gemonof-tongeed, en deze laatste klankwijziging kan zich eerst voltrokken hebben toen het diftongeringsproces van *ú*, *î* (Nl. *ui*, *ij*) in gedekte positie reeds een aanvang had genomen, ofwel hadden alle samen dan deze zelfde weg moeten zijn opgegaan. Anderzijds heeft de samenval van *ú*, *î* voor *r* met vroegere lange *o*, *e* eerst na de algemene palatalisering van *ú* in het Nederlands plaats gehad, want de twee oorspronkelijke lange velaren *u* en *o*, die evenals *i* en *e* « horizontaal » zijn samengevallen voor *r*, worden dank zij de palatalisering van de eerste, toch nog « vertikaal » onderscheiden, vgl. *muur*, *vuur* tegenover *voeren* (Du. *Mauer*, *Feuer*, *führen*).

Als samenvatting van deze studie kunnen we dus de relatieve chronologie en oostelijke afgrenzing van de lotgevallen van Germ. *ú* en *î* in het Nederlands, zoals die worden geïllustreerd door de dialectgeografie van ons overgangsgebied, als volgt bepalen :

1. Diftongering van *ú*, *î* in vrije positie : *nou*, *bij* ; algemeen Nederlands-Hoogduits ;

2. Spontane palatalisering van *ú* : Mnl. *muus* ; algemeen Nederlands met uitzondering van een grensstrook, w. i. ± geheel Limburg en Oost-Noord-Brabant ;

3. Samenval van *ú*, *î* + *r* met oorspronkelijke lange *o*, *e* in **uə*, *yə*, *iə* : *muur*, *boek*, *vieren*, *vlieg* ; algemeen Nederlands met inbegrip van heel België en Nederlands (?) Limburg en gedeelte van Rijnland (??) ;

4. Diftongering van *ú*, *î* in gedekte positie : *muis*, *tijd* ; algemeen Nederlands met uitzondering van een grens-

strook, w. i. het oosten van België, en geheel Nederlands Limburg ;

5. Monoftongering van de klanken onder 3 tot *u, i* (geschr. *oe, ie*) ; algemeen Nederlands met uitzondering van een grensstrook, lichtelik kleiner als bij 4.

Gent, Pinksteren 1930.

BIJ DE KAARTEN.

1. Letters K, L, (M), P, Q, (R), nummers en afkortingen : zie lijsten van plaatsnamen, blz. 172 vv.

2. - - - - - Rijks- en provinciegrenzen.

3. ————— Algemene taalgrenzen, blz. 182 :

a) Romaanse taalgrens a - b - c - d,

b) Benrather lijn c - e - f - g,

c) Uerdinger lijn b - e - f - g,

d) Nederfrankies-Nedersaksiese grens h - f - g.

4. + + + + + Grenzen tussen diftongeringzonen Hst. III ; liggend streepje (evenals bij 6 en 8) aan de kant van de minst algemene of minst krachtige diftongering :

a) Oostgrens van de Nederlandse gedekt-diftongering, met naar het O. afwijkende gedeelte bij KLOEKE op kaart II : ten W. *muis, mous*, ten O. *moes, muus* ; blz. 178 ;

b) Noordgrens van de Hoogduitse gedekt-diftongering (eigl. van de gedeeltelike doorvoering van enz.) : ten Z. *hous, haus*, ten N. *hoes* ; blz. 179 ;

c) Oostgrens van de vrij-diftongering van het Oostnederfrankies-Ripuaries overgangsgebied ; fragment ; voor het overige vgl. grens 3d : ten W. *now, noew*, ten O. *noe* ; blz. 181.

5. - - - - - Zuidgrens van de Ripuariese gutturalisering in het gedekt-diftongerend gebied = Noordgrens van de integrale doorvoering van de Hoogduitse

gedekt-diftongering (vgl. grens 4b) : ten N. *wing*, ten Z. *wein* ; blz. 180 (1).

6. $\perp \perp \perp \perp \perp \perp \perp$ Gebied van uitsluitend *oew*-diftongen in vrije positie : groep IV, blz. 187.

7. $-----$ Noordgrens van de intervokaliëse *d*-synkope als in *lui(d)en* = grens tussen groep II ten N. W. en III ten Z. O., blz. 189.

8. $\perp \dots \perp \dots \perp \dots \perp$ Grenzen van gedeeltelijke gedekt-diftongering binnen alleen vrij-diftongerend gebied :

a) Noordgrens van gedekt-diftongering onder stootaccent aansluitend bij het Nederlands, blz. 190 ;

b) Noordgrens van sporadische gedekt-diftongering aansluitend bij het Hoogduits = Linksrijnse gedeelte van grens 4b ; vgl. grens 5 ; blz. 179.

9. $\langle ----- \rangle$ Schematische afgrenzing van diftongeringstypen, aangeduid door de letters A, B, C, D, E en verbindingen, blz. 191 vv.

10. $oooooooooooo$ Oostgrens van de spontane palatalisering (overgang van *oe* tot *uu*, vóór de diftongering tot *ui*) in het Nederlands, blz. 204 vv. :

a) Ten W. van de diftongeringslijn 4a : grens tussen W. *muis* en O. *mous*,

b) ten O. van id. : grens tussen W. *muus* en O. *moes*,

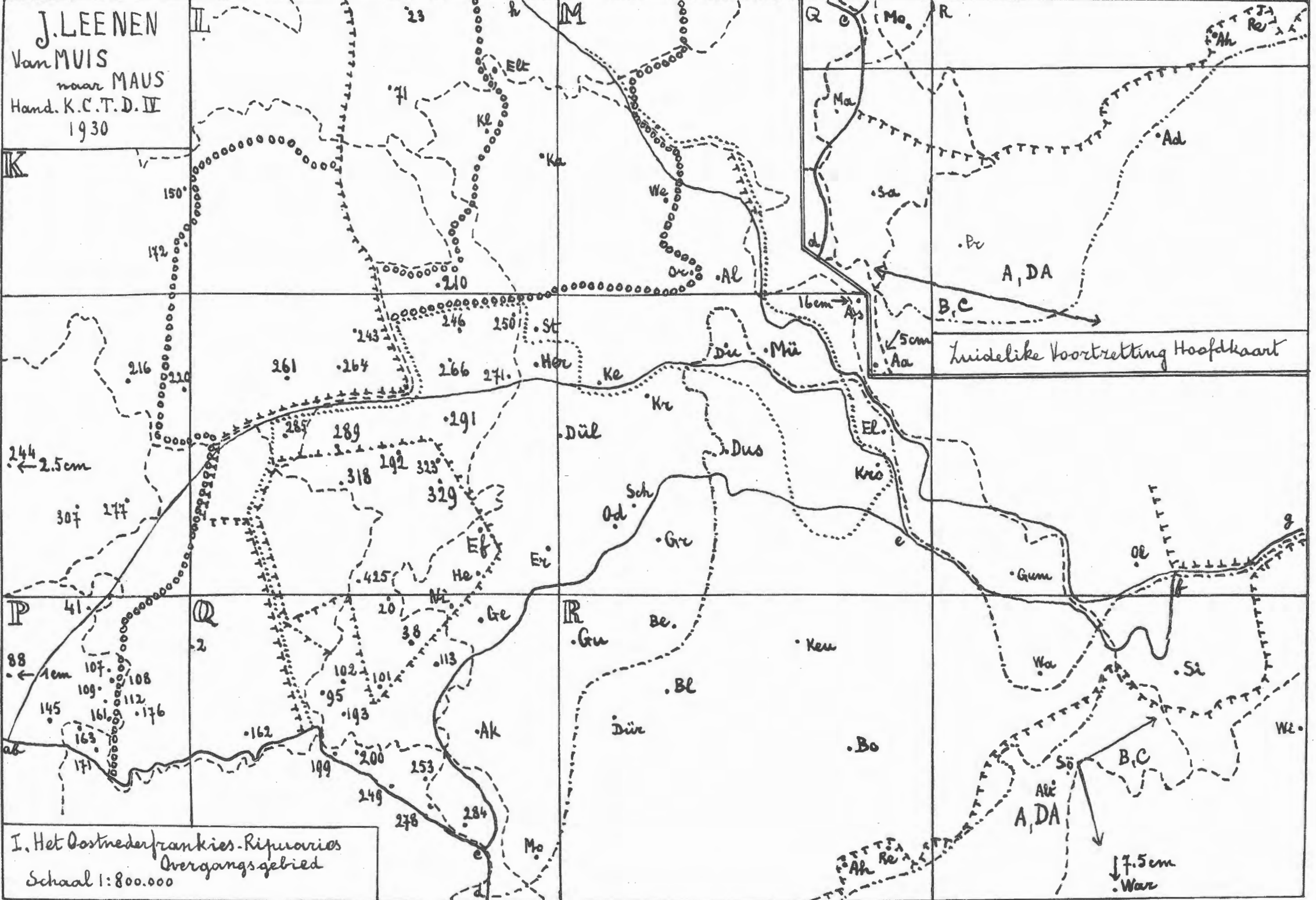
c) id. id. (wijdere boog) : grens tussen W. *huus* en O. *hoes*.

11. $-----$ Grens tussen *oe*, *ie* ten W. en *oo*, *ee*, resp. *ou*, *ei* ten O., in *boek*, *vlieg* ; blz. 207 vv.

(1) Op onze kaart is bij vergissing de *wein*- in plaats van de *braun*-lijn gekomen ; beide kunnen overigens beschouwd worden als nagenoeg samenlopend van uit het N. O. tot op het punt waar de eerste zich westwaarts wendt, en de tweede de oorspronkelijke zuidwestelijke richting getrouw blijft tot ze een beetje meer zuidelijk de Luksemburgse grens bereikt waar we ze niet verder meer kunnen volgen.

J. LEENEN
 Van MUIS
 naar MAUS
 Hand. K.C.T.D. IV
 1930

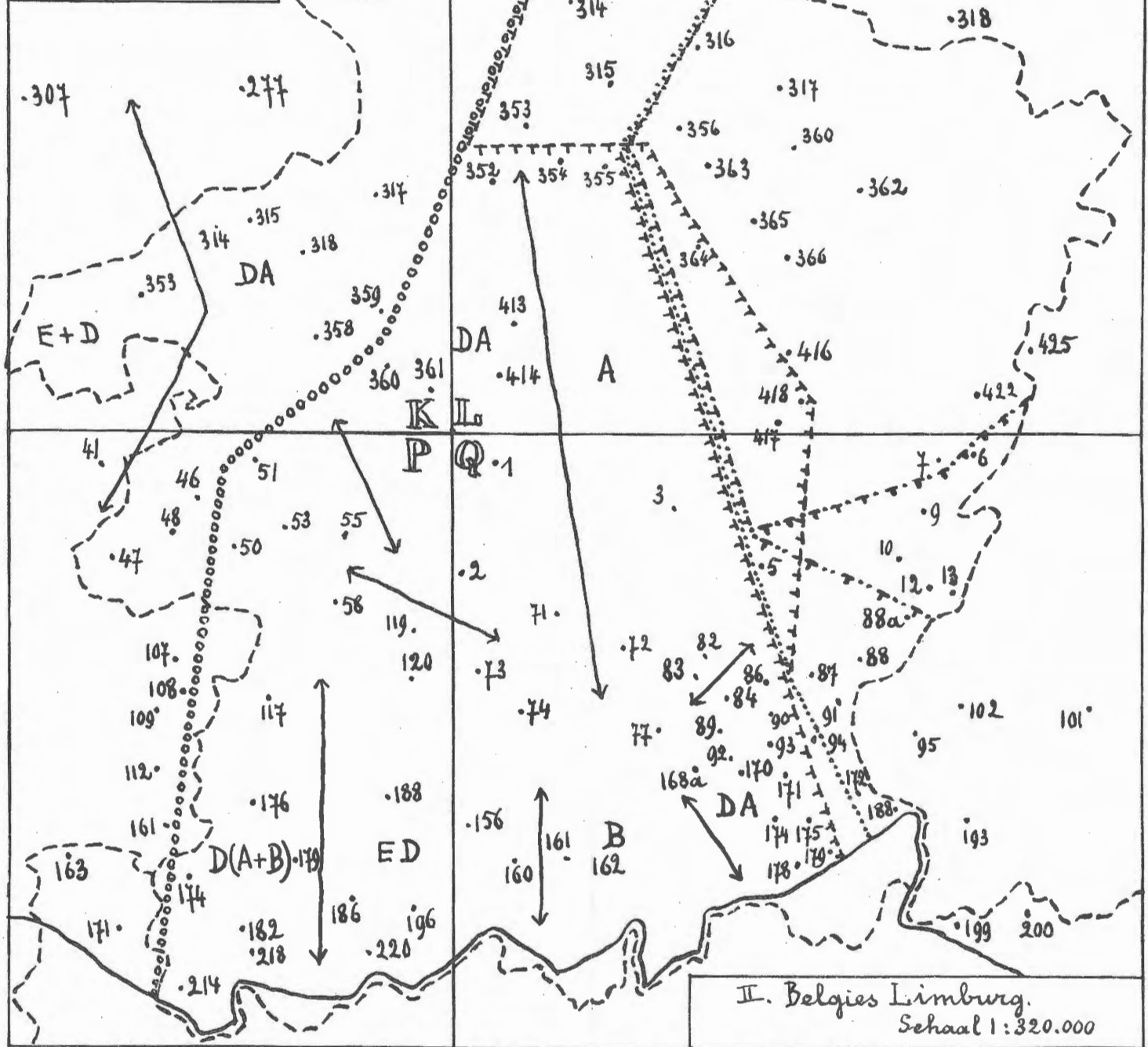
K

Zuidelijke voortzetting Hoofdkaart

I. Het Oostnederfrankies-Ripuaris
 Oergangsgebied
 Schaal 1:800.000

J. LEENEN
Van MUIS
naar MAUS
Hand. K.C.T.D. IV
1930.

II. Belgies Limburg.
Schaal 1:320.000